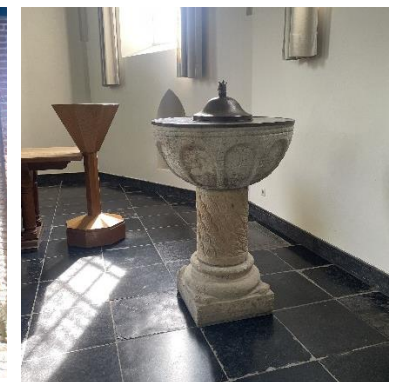

Kerkenvisie Altena

Een open blik op ons kerkenlandschap

Colofon

Datum: December 2024
Status: Vastgesteld in raadsvergadering van 17 december 2024
Door: Annette van Wel (Gemeente Altena)
Luke van den Oudenhoven (Gemeente Altena)
Niels Vollaard (Gemeente Altena)
Elza van Liere (COUP)
Henk Jan Lekkerkerk (COUP)
Nanine Koolstra (COUP)

De grootst mogelijke zorgvuldigheid is betracht bij het samenstellen van dit rapport. Echter voor onvolledigheden met betrekking tot deze rapportage, op welke grond dan ook, kan COUP B.V. en/of de samenstellers daarvan op geen enkele wijze verantwoordelijk worden gesteld. De door u verstrekte persoonlijke gegevens in verband met de opdracht zullen niet aan derden verstrekt worden. Gebruik van inhoud en presentatie is mogelijk in overleg met de gemeente Altena.

Voorwoord Wethouder

Met trots presenteer ik de Kerkenvisie van Altena.

Kerkgebouwen zijn eeuwenlang vanzelfsprekende iconen in het landschap van Altena. De silhouetten van de trotse kerktorens zijn van verre zichtbaar. Kerkgebouwen zijn van grote historische, culturele en maatschappelijke waarde. Ze dragen bij aan de identiteit en saamhorigheid in onze kernen. Voor vele inwoners zijn de kerkgebouwen verbonden met speciale gelegenheden en dierbare momenten in het leven.

Ook de kerkgemeenschappen in Altena vervullen een belangrijke maatschappelijke rol. Samen met hen en maatschappelijke partners is een kerkenvisie opgesteld om te zorgen voor een duurzame toekomst voor kerkgebouwen en kerkgemeenschappen binnen Altena. Dat leverde mooie ontmoetingen en gesprekken op. Ook wederzijds begrip en draagvlak voor veranderingen die nodig zijn.

De instandhouding van de gebouwen is geen vanzelfsprekendheid meer. Een aantal kerken heeft te maken met een teruglopend aantal kerkgangers en daardoor ook met teruglopende inkomsten. Sommige kerkbesturen zijn samenwerkingen aan het verkennen of aan het nadenken over nevenfuncties van het kerkgebouw. Er zijn besturen die juist de behoefte hebben aan meer ruimte voor de religieuze functie van het gebouw. Daarnaast wordt een aantal kerkgebouwen al intensief gebruikt voor niet alleen religieuze, maar ook voor sociaal maatschappelijke en culturele verzorging van onze inwoners. Al deze

wensen en behoeften rond de kerkgebouwen van de kerkgemeenschappen zijn de basis voor de Kerkenvisie.

Voor de Kerkenvisie hebben we het kerkenlandschap in Altena met een 'open blik' in kaart gebracht. Deze visie berust op 3 pijlers: het vastgoed kapitaal, het maatschappelijk kapitaal en het kennis kapitaal. Pijlers waarop we ook de samenwerking tussen de kerkgemeenschappen en de gemeente Altena duurzaam willen vormgeven.

Allen die hebben meegewerkt aan de totstandkoming van de Kerkenvisie wil ik hartelijk danken. Ik merkte in de gesprekken die we met elkaar hebben gevoerd, een sterke wil en een groot verantwoordelijkheidsgevoel voor het duurzame behoud van onze kerkgebouwen. Dat is een grote opdracht. Maar ik ben ervan overtuigd en heb er vertrouwen in dat we hierin met elkaar gaan slagen. Deze rapportage, met een open blik op ons kerkenlandschap, geeft een eerste aanzet daartoe.

Anneloes van Hunnik,
Wethouder Cultureel erfgoed

Inhoud

Colofon	2
Voorwoord Wethouder	4
Inhoud	5
Samenvatting en aanbevelingen	6
Inleiding en werkwijze	7
De toekomst van het kerkenlandschap	9
Hoe staat het ervoor?	10
Waar gaan we naar toe?	16
Wat gaan we daarvoor doen?	21
Bijlage 1: Het kerkenlandschap	27
Bijlage 2: Wat is de transformatieladder?	36
Bijlage 3: Cultuurhistorische analyse	37
Bijlage 4: Kerkenpaspoorten	53

Samenvatting en aanbevelingen

Al eeuwenlang bepalen kerken en hun torens het Nederlandse landschap. Ook in het landschap van Altena markeren de kerken de verschillende dorpskernen. Voor veel inwoners van Altena speelt de kerk nog een grote rol in het dagelijks leven.

Landelijk is er een trend zichtbaar van teruglopend kerkbezoek en sluitende kerken. Ook in Altena is er sprake van teruglopend kerkbezoek al is dit minder dan de landelijke trend. Door het teruglopend aantal kerkbezoekers wordt het voor kerkbesturen lastiger om het onderhoud en de energievraag van hun kerkgebouwen te bekostigen.

Kerken spelen een belangrijke rol in het maatschappelijk leven van Altena. Ook zijn de kerkgebouwen onlosmakelijk verbonden met de verschillende kernen waar ze zich in bevinden. Vaak geldt dit ook voor inwoners die niet aan een kerk verbonden zijn. De gebouwen zijn meer dan hout en steen; er huizen gemeenschappen die een belangrijk onderdeel vormen van het DNA van Altena. Veel kerkgemeenschappen zijn betrokken bij de maatschappij en geven aan hierin een roeping te zien. Er zijn daardoor kansen voor een bredere samenwerking op sociaalmaatschappelijk terrein. De waarde van deze gebouwen en de gemeenschappen die er gebruik van maken gaat dan ook verder dan het religieus gebruik en de eredienst. Tegelijkertijd rust de verantwoordelijkheid voor het onderhoud en de instandhouding van deze bijzondere gebouwen uitsluitend op de kerkgemeenschappen

In de gemeente Altena zijn er 53 kerken. Van deze kerkgebouwen hebben er 45 een religieus gebruik. De andere gebouwen die oorspronkelijk als kerk zijn gebouwd zijn herstemd als woning of worden gebruikt als plaats voor culturele en sociale evenementen. De Romboutstoren in Andel staat leeg en heeft voor een deel de functie van een stiltekapel.

Uit gesprekken in 2023 met verschillende kerkeigenaren weten we dat er ook in Altena de komende jaren kerkgemeenschappen zijn die voor

(financiële) uitdagingen komen te staan. Het is dan ook waarschijnlijk dat er in de nabije toekomst kerkgebouwen hun religieus gebruik verliezen. Voor deze gebouwen is een nieuwe, passende bestemming nodig. Contact tussen de kerkeigenaren en de gemeente Altena is hierbij essentieel, zodat deze opgaven tijdig kunnen worden gesignaleerd en opgepakt.

Met 53 kerken zijn er veel vrijwilligers die zich inzetten om gebouwen en gemeenschappen in stand te houden. Voor veel kerken spelen dezelfde vragen. Er ligt daarom potentie in het leren van elkaar. Ook bij de gemeente Altena is veel kennis over verschillende thema's die kerken raken.

De open dialoog tussen kerkeigenaren en de gemeente hebben geleid tot het besef dat ook in Altena aandacht nodig is voor de toekomst van de kerken. Dit document biedt in het laatste hoofdstuk advies en inspiratie hoe de gemeente, kerken en de maatschappij als geheel zich kunnen inzetten voor de toekomst van de kerken van Altena.

Op basis van het onderzoek komen de volgende aanbevelingen naar voren:

- Investeer in meer contact tussen kerkgemeenschappen en de gemeente Altena.
- Faciliteer kerkgemeenschappen als gesprekspartner.
- Help kerkeigenaren indien zij dit wensen in de zoektocht naar breder gebruik van hun kerkgebouw.
- Creëer een platform waarin samenwerking en kennisdeling tussen kerken onderling en de gemeente Altena centraal staat.
- Zorg dat de opgaven uit de kerkvisie gekoppeld worden aan andere beleidsterreinen.

Inleiding en werkwijze

De kerkgebouwen in de gemeente Altena zijn meer dan alleen religieuze plekken; ze vormen het hart van gemeenschappen. Voor kerkgangers vormen deze gebouwen een toevluchtsoord voor geloof, hoop en liefde, en bieden ze een plek voor bezinning, rust en zingeving.

Met hun torens en uitgesproken architectuur zijn kerkgebouwen vaak goed zichtbaar in het landschap en vormen daar bakens die de identiteit van de verschillende kernen markeren. Dit sentiment is niet alleen beperkt tot kerkgangers; uit een straatonderzoek in Hank blijkt dat ook niet-kerkgangers de intrinsieke waarde van deze gebouwen zien. Met het opstellen van een kerkvisie wil de gemeente Altena deze veelzijdige betekenis van kerken erkennen en een warme hand uitsteken wanneer uitdagingen zich voordoen rondom deze gebouwen en de bredere maatschappij. Het is een streven naar behoud en versterking van deze bijzondere, vaak cultuurhistorisch waardevolle, plekken met respect voor zowel de religieuze functie als de sociale waarde die zij vertegenwoordigen.

Deze kerkvisie richt zich op alle religieuze gebouwen die als zodanig gebouwd zijn. In Altena gaat het hierbij alleen om kerken. Gebouwen die als kerk gebouwd zijn, maar inmiddels een andere functie hebben zijn ook onderdeel van deze visie, omdat zij ook een deel van het religieuze verhaal vertellen. Een voorbeeld is de Romboutstoren in Andel. Deze toren speelt een belangrijke rol in de geschiedenis van het dorp, maar is tegenwoordig niet meer in religieus gebruik.

Naast kerkgebouwen die als kerkgebouw gebouwd zijn, worden in de kerkvisie in Altena ook kerken meegenomen die niet als kerk gebouwd zijn, maar in een later stadium zijn herbestemd tot kerk. Voorbeelden hiervan zijn de Voorhof in Almkerk en de Koningshof in Andel.

Een kerkvisie heeft als doel een brug te slaan tussen kerkgemeenschappen en lokale overheden. Het is het begin van een

dialogoog, waarbij zowel kerken als overheid elkaar ontmoeten en kennis maken. Daarbij wordt er geluisterd naar elkaars behoeften, belangen en perspectieven. Dit proces van wederzijds begrip is cruciaal om gezamenlijk te werken aan het identificeren van kansen en het ontwikkelen van gerichte acties die ten goede komen aan zowel de kerken als de gemeenschap als geheel. Uiteindelijk streven we ernaar dat de acties uit deze kerkvisie bijdragen aan het vinden van een toekomst voor kerkgebouwen, waarbij de culturele, sociale en historische waarden ervan behouden blijven. Hierbij mengt de gemeente Altena zich op geen enkele wijze in inhoudelijke geloofszaken en de uitwerking daarvan.

Om tot deze visie te komen zijn na een gezamenlijke startbijeenkomst gesprekken gevoerd tussen de kerkbesturen en de gemeente Altena in- of bij hun kerkgebouw. Gezamenlijk zijn de doelen voor de kerkvisie bepaald en de toekomstverwachtingen van de kerkbesturen in beeld gebracht. Een deel van de kerkbesturen heeft aangegeven geen behoefte aan een gesprek te hebben. Een deel van deze laatste groep heeft via een korte vragenlijst informatie gedeeld. Tijdens de gesprekken zijn de kerkbesturen gevraagd om een quote die betrekking heeft op hun gemeenschap. Deze quotes zijn verspreid in deze rapportage opgenomen.

Er zijn naast de gesprekken met de kerkbesturen ook workshops gehouden met ambtenaren van verschillende beleidsterreinen binnen de gemeentelijke organisatie. Kerkgebouwen en hun gemeenschappen raken namelijk aan verschillende thema's. Vanuit deze workshops zijn diverse kansen voor kerkgemeenschappen en de gemeente Altena naar voren gekomen.

Daarnaast is er een workshop geweest met maatschappelijke partijen die actief zijn in Altena. Hiervoor zijn partijen uitgenodigd zoals de historische vereniging Historische Reeks Altena, Erfgoed Altena, de GGD

West Brabant, de bibliotheek Altena, woningcorporatie Bazalt Wonen, energiecorporatie 'Altena Nieuwe Energie', diverse zorgpartijen en andere maatschappelijke partijen uit het Armoedepact van de gemeente Altena zoals Surplus. Ook hier zijn diverse kansen in kaart gebracht die kunnen bijdragen aan het toekomstperspectief.

Verder is door een cultuurhistoricus een cultuurhistorisch onderzoek uitgevoerd, waarin het verhaal van de kerken in Altena wordt beschreven. Per kerk is een korte analyse uitgevoerd en is een 'kerkenpaspoort' opgesteld. In de bijlagen zijn dit cultuurhistorisch onderzoek en deze paspoorten opgenomen.

In deze rapportage zijn de resultaten vanuit deze verschillende stappen samengebracht en wordt uiteindelijk een overzicht gegeven van de gemeenschappelijke kansen, doelstellingen en acties. Als vervolg op deze inventarisatie zal een uitvoeringagenda worden opgesteld. Dit zal gebeuren in samenspraak met vertegenwoordigers van de verschillende beleidsterreinen binnen de gemeentelijke organisatie. In de

uitvoeringsagenda zullen de aanbevelingen in concrete acties worden omgezet, zodat de verzamelde kansen geborgd worden in het beleid en de uitvoering hiervan. Op die manier komen we gezamenlijk tot een toekomstbestendig kerkenlandschap in Altena.

Leeswijzer

Het volgende hoofdstuk bespreekt de huidige situatie en de uitdagingen waarmee kerken te maken hebben, gevolgd door een beschrijving van de kansen die kerken, gemeenten en maatschappelijke partijen zien. Het laatste hoofdstuk beschrijft hoe we deze kansen willen verzilveren.

De hoofdstukken zijn steeds onderverdeeld in de thema's maatschappelijk, vastgoed en kennis. In de bijlagen wordt een beeld geschetst van het kerkenlandschap in de gemeente en is er een cultuurhistorische analyse opgenomen. Ook is in de bijlagen informatie te vinden over de transformatieladder. Tot slot is er voor iedere kerk een zogenaamd 'kerkenpaspoort' gemaakt. Ook deze zijn toegevoegd als bijlage.

De toekomst van het kerkenlandschap

In dit hoofdstuk wordt toegelicht waar we als gemeente samen met de kerkgemeenschappen en andere (maatschappelijke) partijen de komende jaren aan willen werken en waarom het belangrijk is om dat te doen. Om dit inzichtelijk te maken is dit hoofdstuk ingedeeld in drie paragrafen, namelijk:

- Hoe staat het ervoor?
- Waar willen we naartoe?
- Wat gaan we daarvoor doen?

Binnen iedere paragraaf zijn er drie overkoepelende thema's, deze zijn te herkennen aan volgende kleuren en iconen:

- Maatschappelijk
- Vastgoed
- Kennis

In de paragraaf 'hoe staat het ervoor?' wordt ingegaan op de huidige situatie van de kerken en hun gemeenschappen en worden de sterktes, zwaktes en bedreigingen in kaart gebracht.

In de paragraaf 'waar willen we naartoe?' wordt ingegaan op de kansen die gezamenlijk met de kerkbesturen en andere (maatschappelijke) partijen in kaart zijn gebracht. Met deze kansen willen we de sterke punten behouden en verder versterken, de zwaktes adresseren om te voorkomen dat deze groter worden en de bedreigingen verminderen of elimineren.

Tot slot wordt in de paragraaf 'wat gaan we daarvoor doen?' ingegaan op de acties die nodig zijn om de kansen te verzilveren. Deze acties worden in een nog op te stellen uitvoeringsagenda uitgezet in de tijd. Daarbij worden ze ook concreter gemaakt.

Glas in loodraam in de Bethelkerk in Werkendam

Hoe staat het ervoor?

In deze paragraaf wordt ingegaan op de huidige situatie van de kerken binnen de gemeente Altena. De informatie in deze paragraaf is opgehaald in de gesprekken en workshops met kerkeigenaren, ambtenaren van de gemeente Altena en externe partijen.

In deze paragraaf komen de volgende onderwerpen aan bod:

Maatschappelijk

- Kerken en kerkgemeenschappen vormen een belangrijke schakel in het DNA van Altena
- Kerkgemeenschappen leveren veel maatschappelijk kapitaal
- Vinden van vrijwilligers is een uitdaging
- Ook in Altena is sprake van krimp en vergrijzing

Vastgoed

- Kerkgebouwen zijn iconen in het landschap
- Altena heeft een gevarieerde kerkencollectie
- De onderhoudsstaat van de meeste kerkgebouwen is goed
- Stijgende kosten van energie en lastig te verduurzamen kerkgebouwen vormen een uitdaging
- Kerkgebouwen worden multifunctioneel gebruikt
- Diverse kerkeigenaren beheren een begraafplaats die bij de kerk hoort

Kennis

- Bestaand contact tussen kerken en de gemeente Altena wordt als positief ervaren
- Kerkgemeenschappen en kerkgebouwen zijn niet altijd in beeld bij relevante beleidsterreinen binnen de gemeente Altena
- Het vinden van de juiste contacten binnen de gemeentelijke organisatie vormt voor kerken een uitdaging

Kerken en kerkgemeenschappen vormen een belangrijke schakel in het DNA van Altena

Kerken spelen een belangrijke rol in het DNA van de gemeente Altena. Een groot deel van de inwoners van Altena is op enige wijze betrokken bij een van de lokale kerkgemeenschappen. De kerken staan niet alleen fysiek in het hart van de gemeenschap, maar zijn ook emotioneel en sociaal verankerd in het leven van de mensen. Naast dat kerken een belangrijke rol spelen in het geloofsleven vormen ze een toevlucht in tijden van nood. Bovendien zetten kerkgemeenschappen zich vanuit hun overtuiging in voor het welzijn van de medemens door diverse initiatieven, zoals voedselbanken, bezoeken van ouderen en eenzamen, jeugdprogramma's en het ondersteunen van gezinnen, waarmee ze een onmisbare schakel vormen in het versterken van de sociale cohesie en het ondersteunen van kwetsbare groepen binnen Altena.

Een sprekend voorbeeld van de maatschappelijke rol van de kerken in Altena is de rol die zij gezamenlijk hebben opgepakt in de opvang van vluchtelingen uit Oekraïne. De gemeente Altena en verschillende maatschappelijke partijen waaronder de kerken hebben de handen ineengeslagen om vluchtelingen op te vangen in onder andere het oude Rabobankgebouw in Werkendam. Naast gebed zetten de kerken zich ook op andere vlakken in voor deze groep vluchtelingen. Vrijwilligers uit de kerken hielpen met het gereedmaken, de meubilering en schoonmaak van de opvanglocatie. Nog steeds zijn er veel kerkelijke vrijwilligers betrokken bij dit initiatief.

Kerkgemeenschappen leveren veel maatschappelijk kapitaal

Kerkgemeenschappen spelen al eeuwen een cruciale rol in het maatschappelijk leven en leveren door het oppakken van sociale taken en het omzien naar anderen maatschappelijk kapitaal. Een term die verwijst naar de niet-financiële waarde die wordt gecreëerd door sociale netwerken en gemeenschapsbetrokkenheid¹. De eerste focus ligt bij veel kerken op de eigen gemeenschap, maar met veel betrokken vrijwilligers leveren zij zowel binnen als buiten de kerkgemeenschap een aanzienlijke bijdrage. Bijvoorbeeld aan maatschappelijke initiatieven of de opvang van vluchtelingen. De kerkgemeenschappen zijn diep verweven en betrokken bij de samenleving en fungeren als voelsprietten die de behoeften en uitdagingen binnen de gemeenschap signaleren en hier snel op kunnen inspelen.

Vrijwilligerswerk door kerken levert een grote bijdrage aan het maatschappelijk kapitaal, In 2022 rapporteerde het Centraal Bureau voor de Statistiek dat vrijwilligers gemiddeld 4,4 uur per week besteden aan hun taken. Uit dezelfde cijfers blijkt dat mensen die vrijwilligerswerk doen over het algemeen gelukkiger zijn. In de gesprekken met de kerken hebben 17 kerkeigenaren ook aangegeven hoeveel vrijwilligers er rondom hun kerkgemeenschap actief zijn. In totaal gaat het om ca. 1.577 vrijwilligers voor deze 17 kerkgemeenschappen. Als we deze vrijwilligers beschouwen als betaalde werknemers zou hun bijdrage een financiële waarde vertegenwoordigen van €7.182.074,- per jaar. Dit is gebaseerd op het minimumloon van €13,27 per uur en rekening houdend met een factor 1,5 voor vakantiegeld en werkgeverslasten.

Deze berekening benadrukt de economische impact van vrijwilligerswerk en toont aan hoe belangrijk deze inzet is voor de gemeenschappen. Zij zijn een stille motor die bijdraagt aan de sociale cohesie en het welzijn van de dorpen. Voor de 14 kerkgemeenschappen waarvan het vrijwilligersaantal bekend is, is de waarde van hun vrijwilligerswerk al aanzienlijk, maar wanneer we dit zouden extrapoleren naar de 45 actieve kerkgemeenschappen binnen Altena, wordt duidelijk dat het maatschappelijk kapitaal dat door deze vrijwilligers wordt gegenereerd, nog veel groter is.

¹ Bourdieu, P. (1986). "The Forms of Capital." In J. Richardson (Ed.), Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education (pp. 241-258). Greenwood.

De vakantiebijbelweek bij de Hervormde kerk van Dussen is een van de voorbeelden van activiteiten die door kerken wordt georganiseerd voor het dorp en waarbij vrijwilligers actief zijn.

Vinden van vrijwilligers is een uitdaging

Hoewel er veel vrijwilligers actief zijn in de kerkgemeenschappen vormt het vinden van vrijwilligers voor veel kerkgemeenschappen in toenemende mate een uitdaging. Voor meer praktische, korter durende inzet, zoals tuinonderhoud, koffieschenken of commissies is het vaak nog relatief eenvoudig vrijwilligers te vinden. Voor functies waarbij voor langere tijd verantwoordelijkheid en inzet wordt gevraagd, zoals bestuursfuncties, merken kerken dat het vinden en binden van vrijwilligers ingewikkelder wordt.

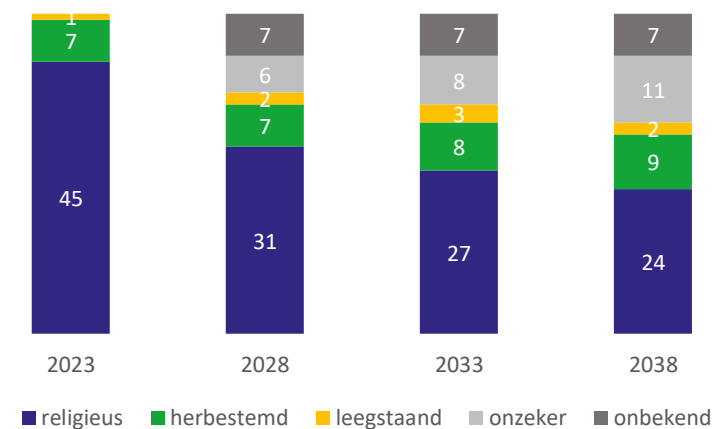
Ook in Altena is sprake van krimp en vergrijzing

Ook binnen de kerkgemeenschappen van Altena is de trend van krimp en vergrijzing waarneembaar. Hoewel nog minder uitgesproken qua aantallen dan op andere plaatsen in Nederland,

heeft het toch invloed op de gemeenschappen. De oorzaken zijn divers en hebben onder andere te maken met demografische veranderingen, secularisatie en de veranderende rol van religie in het dagelijks leven. Veel kerken binnen Altena zijn zich hiervan bewust en zetten zich in om ook nieuwe generaties te blijven aanspreken. Hoewel kerkverlating voor kerkgemeenschappen een reden tot zorg vormt, hebben zij vanuit hun overtuiging ook vertrouwen in de toekomst.

In het contact met de kerkeigenaren is gevraagd naar het verwachte toekomstperspectief. Van de 45 gebouwen die nog in religieus gebruik zijn is de verwachting dat over 15 jaar zeker nog 24 in religieus gebruik zijn. Voor 11 kerkgemeenschappen staat de instandhouding onder druk en is de toekomst over 15 jaar onzeker. Voor 2 kerken is de verwachting dat deze over 15 jaar zijn herbestemd.

Een deel van de kerkeigenaren heeft aangegeven geen uitspraak te willen of kunnen doen over de toekomstverwachting, deze zijn daarom als onbekend weergegeven in onderstaande figuur. Voor de 7

herbestemde kerken is er vanuit gegaan dat deze over 15 jaar nog steeds zijn herbestemd.

Kerkgebouwen zijn iconen in het landschap

In de gemeente Altena vormen kerkgebouwen iconen in het landschap. De historische torens vormen bakens in het uitgestrekte agrarische landschap. Zichtbaar boven de lage horizon, bieden de torens oriëntatiepunten en ze zijn symbolen van cultureel erfgoed en gemeenschapsgevoel. Ook binnen de dorpen nemen kerkgebouwen, daterend uit allerlei perioden, een kenmerkende plek in die bijdraagt aan de identiteit van de dorpen en wijken. Ook het luiden van de klokken op gezette tijden en bij bijzondere gelegenheden vormt een onderdeel van de lokale gebruiken en het gemeenschapsgevoel waar Altena trots op is.

Altena heeft een gevarieerde kerkencollectie

Vanuit de cultuurhistorische analyse (bijlage 1) zijn een aantal zaken die opvallen en Altena uniek maken ten opzichte van andere gemeenten binnen Nederland.

Allereerst heeft de gemeente Altena een zeer uitgebreide collectie van kerken en hebben bijna alle bewoningskernen ten minste één eigen kerkgebouw. In veel dorpen staan meerdere kerkgebouwen. Alleen de dorpen Uppel en Oudendijk hebben geen eigen kerkgebouw.

Het valt op dat de kerken voor het overgrote deel toebehoren aan protestantse denominaties, in tegenstelling tot de andere meer katholieke gemeenten in Noord-Brabant. Alleen in Dussen en Hank is het katholicisme duidelijk aanwezig. Altena is een sterk Christelijke gemeente. Alle gebedshuizen binnen de gemeente zijn een kerk, er zijn geen moskeeën, synagogen of tempels.

In Altena is een groot aantal kerken afkomstig uit de 20e eeuw en zijn er ook nog een zevental kerken daterend uit de 21e eeuw. Het grote

aantal kerken uit deze periode is voor een deel toe te schrijven aan de verwoestingen uit de Tweede Wereldoorlog en de wederopbouw van veel kerken in de decennia die hierop volgden. Er zijn daarentegen geen kerken meer te vinden uit de 17e of 18e eeuw en is er slechts een kerk uit de 16e eeuw. Veel van de kerkgebouwen in Altena zijn daarnaast nog altijd in religieus gebruik. Van de 53 kerkgebouwen zijn er 7 herbestemd en is alleen de Romboutstoren als leegstaand aangemerkt.

Verschillende kerken hebben in het verleden gebruik gemaakt van houten (nood)gebouwen. Door verwoestingen in de oorlog, de watersnood, maar ook door afscheidingen was er snel behoefte aan een nieuwe kerk. De noodgebouwen kenmerkten zich in hun eenvoudige karakter en het gebruik van eenvoudige materialen. De Biesboschkapel is het enige bewaarde voorbeeld van een noodkerk binnen de gemeente Altena.

De onderhoudsstaat van de meeste kerkgebouwen is goed

De kerkgebouwen in Altena zijn over het algemeen zorgvuldig onderhouden. Na de grote schade die in de Tweede Wereldoorlog ontstond zijn veel kerken gerestaureerd of opnieuw gebouwd. Het Rijk en de gemeente dragen doormiddel van subsidies bij aan het onderhoud van cultuurhistorisch waardevolle gebouwen. Daarnaast heeft Altena een grote collectie van relatief jonge kerken. Door regelmatig onderhoud verkeren de meeste kerkgebouwen in goede staat. Door veel kerkeigenaren is de laatste jaren geïnvesteerd in verduurzaming van de kerkgebouwen. Dit is voor modernere kerkgebouwen vaak eenvoudiger dan voor oudere en monumentale kerkgebouwen.

Stijgende kosten van energie en lastige verduurzaming van kerkgebouwen vormen een uitdaging

De stijgende energieprijzen vormen een uitdaging voor eigenaren van kerkgebouwen, vooral omdat een deel van de gebouwen slecht

geïsoleerd is. Dit probleem wordt nog eens versterkt door het feit dat veel kerkgebouwen slechts enkele momenten per week gebruikt worden. Daarnaast vormen monumentale waarden een beperking in de mogelijkheid voor verduurzaming. Het is voor kerkeigenaren daarom vaak ingewikkeld om een start te maken met verduurzaming.

Kerkgebouwen worden multifunctioneel gebruikt

Hoewel veel kerkgebouwen oorspronkelijk zijn gebouwd om een religieuze functie te vervullen, worden de centraal gelegen ruimtes ook voor andere doeleinden ingezet. Naast de traditionele erediensten en kerkelijke activiteiten bieden veel kerken een plaats voor een verscheidenheid aan verhuren, zoals concerten, lezingen, gemeenschapsbijeenkomsten, maar ook particuliere evenementen zoals de verhuur van ruimten voor het vieren van verjaardagen of jubilea. Deze multifunctionele aanpak zorgt niet alleen voor een breder gebruik van de kerkruimtes, maar draagt ook bij aan de instandhouding van het kerkgebouw en versterkt de band met de gemeenschap. De mate van multifunctioneel gebruik verschilt per gemeenschap. Over het algemeen is er bij de bevindelijk gereformeerden en katholieke gemeenschappen minder multifunctioneel gebruik.

Diverse kerkeigenaren beheren een begraafplaats die bij de kerk hoort

Bij diverse (historische) kerken ligt er naast de kerk een kerkhof. Voor een deel van deze kerkhoven geldt dat er niet meer wordt begraven. Er zijn echter ook zeven kerkgemeenschappen die die nog een 'actieve' begraafplaats beheren en waarbij nog steeds begraven wordt. Het beheer van een begraafplaats brengt extra verantwoordelijkheden met zich mee voor kerkgemeenschappen. Naast de exploitatie is er op veel begraafplaatsen funerair erfgoed aanwezig en vertellen graven een deel van de geschiedenis van een

plek. Ook voor mogelijkheden in her- en nevenbestemming speelt de aanwezigheid van een begraafplaats een rol.

Bestaand contact tussen kerken en de gemeente Altena wordt als positief ervaren

Het bestaande contact tussen gemeente Altena en de kerkeigenaren wordt over het algemeen positief beoordeeld door de kerkeigenaren. Jaarlijks is er een bijeenkomsten tussen de burgemeester en de predikanten. Dit initiatief vanuit de gemeente wordt door de kerken gewaardeerd. Het biedt mogelijkheid over en weer ontwikkelingen met elkaar te delen. In de bijeenkomsten gaat het voornamelijk over sociaal-maatschappelijke thema's die spelen in Altena.

Kerkgemeenschappen en kerkgebouwen zijn niet altijd in beeld bij relevante beleidsterreinen binnen de gemeente Altena

Kerken spelen een belangrijke rol in de gemeenschap, maar ze zijn niet altijd in beeld bij de verschillende beleidsterreinen van de gemeente. Dit heeft onder meer te maken met de historische scheiding van kerk en staat, waardoor religieuze instellingen vaak een aparte plaats innemen in het publieke beleid. Dit terwijl er veel beleidsthema's raken aan de rol van kerken in de dorpen. Daarnaast kunnen vrijwilligers niet altijd aansluiten bij themamiddagen van de gemeente Altena. Een deel van de vrijwilligers hebben naast hun vrijwilligerswerk een betaalde baan en zijn daardoor overdag niet beschikbaar om deel te nemen aan deze themamiddagen.

Het vinden van de juiste contacten binnen de gemeentelijke organisatie vormt voor kerken een uitdaging

Veel van de bestuursfuncties binnen kerken worden vervuld door vrijwilligers. Vaak hebben deze vrijwilligers een termijn van 4 of 8 jaar. Hoewel er jaarlijks contact is tussen de predikanten en de burgemeester kan het voor bestuursleden ingewikkeld zijn de juiste ambtelijke contacten te vinden voor specifieke vragen. Het gaat

hierbij om vragen over gebouwen, vergunningen, maar ook over sociaal-maatschappelijke initiatieven. Ook is de gemeente bij veel kerkgemeenschappen niet direct in beeld als mogelijke partner.

Waar gaan we naar toe?

In deze paragraaf verkennen we de kansen voor de toekomst van kerken in Altena. Deze kansen zijn geïdentificeerd door kerkeigenaren, de gemeentelijke organisatie en maatschappelijke partijen als de GGD West Brabant, de Bibliotheek Altena, Surplus en historische vereniging Historische Reeks Altena. De inzichten zijn voortgekomen uit de gesprekken en workshops met kerkeigenaren, evenals uit interacties met de diverse beleidsterreinen binnen de gemeente en stakeholders die zich binnen Altena bewegen. Door in te spelen op deze kansen dragen we bij aan een duurzame en levendige toekomst voor de kerken en hun gemeenschappen.

In deze paragraaf komen de volgende onderdelen aan bod:

Maatschappelijk

- Kerkeneigenaren en gemeente werken op maatschappelijk en diaconaal gebied (nog meer) samen
- Gemeente Altena haakt waar nodig en mogelijk aan op initiatieven van kerkgemeenschappen
- Kerken zijn ontmoetingsplekken
- Kerkgemeenschappen zijn voor de gemeente Altena een belangrijke/invloedrijke partner
- Kerkgemeenschappen versterken de gemeenschapszin en dragen bij aan het aanpakken van sociale vraagstukken

Vastgoed

- Kerkeigenaren zien kansen in het breder inzetten van hun gebouwen
- De gemeente onderzoekt verdere ondersteuning van als gemeentelijk monument aangewezen kerken
- Gemeente Altena zet de kerkgebouwen in bij het vertellen van het verhaal van Altena
- Gemeente Altena borgt de waarde van de centrale ligging en beeldbepalende kwaliteit van kerkgebouwen

- Gemeente Altena onderzoek bij herbestemming van kerkgebouwen of deze een maatschappelijk gerelateerde invulling kunnen krijgen

Kennis

- Kerkeigenaren delen onderling kennis
- Kerkeigenaren en gemeente wisselen kennis uit
- We verbeteren het contact tussen gemeente en kerkeigenaren
- Maatschappelijke initiatieven maken gebruik van vrijwilligers en professionals die actief zijn binnen kerkgemeenschappen

Maatschappelijk

Kerkeneigenaren en gemeente werken op maatschappelijk en diaconaal gebied (nog meer) samen

Vanwege de gedeelde maatschappelijke uitdagingen, is er een groeiend besef dat samenwerking op diaconaal en maatschappelijk vlak leidt tot kansen voor kerken en de gemeente. Door krachten te bundelen, kan het maatschappelijk kapitaal aanzienlijk worden versterkt. Niet alleen de gemeente maar ook kerkgemeenschappen hebben expertise op verschillende thema's in huis. Daarnaast zijn er binnen de kerkgemeenschappen veel vrijwilligers die zich willen inzetten voor hun omgeving. De positieve ervaringen met bestaande samenwerkingsverbanden inspireren tot uitbreiding en intensivering van verdere samenwerking.

Gemeente Altena haakt waar nodig en mogelijk aan op initiatieven van kerkgemeenschappen

De gemeente Altena erkent de waardevolle rol die kerkgemeenschappen spelen in de samenleving. Zij vormen ogen en oren in de dorpen en wijken. Door hun vermogen om vroegtijdig signalen op te vangen en hun flexibiliteit om snel te handelen, vormen kerkgemeenschappen een belangrijke schakel in het adresseren en oplossen van maatschappelijke kwesties. Zij kunnen hierbij vaak sneller handelen dan de gemeente zelf. Een treffend voorbeeld hiervan is de kerk van Nieuwendijk, die proactief de gemeente benaderde met voorstellen om eenzaamheid binnen het dorp aan te pakken. Door dergelijke initiatieven te stimuleren en te faciliteren, kan de gemeente Altena een significante maatschappelijke meerwaarde creëren.

Kerken zijn ontmoetingsplekken

Door de centrale ligging van veel kerkgebouwen en de maatschappelijke bestemming in het bestemmingsplan kunnen deze

kerkgebouwen worden gebruikt als centrale ontmoetingsplekken die bijdragen aan de sociale basis en leefbaarheid van de gemeenschap. Vanwege de vaak centrale ligging van de kerken zijn zij goed bereikbaar, waardoor veel verschillende doelgroepen hier gebruik van kunnen maken. Door slim gebruik te maken van beschikbare ruimten in dorpen kan leegstand worden voorkomen en kunnen middelen efficiënter ingezet worden. Geld voor huisvesting van maatschappelijke taken draagt in die situatie ook bij aan het in stand houden van cultuurhistorisch waardevolle gebouwen.

Kerkgemeenschappen zijn voor de gemeente Altena een belangrijke/invloedrijke partner

De gemeente beschouwt kerkgemeenschappen als een essentiële en invloedrijke partner, vanwege de diepe verbondenheid van veel van haar inwoners met de lokale kerken en de rol die deze kerken al eeuwen spelen. Een goede relatie met kerkgemeenschap is van belang voor de gemeente vanwege de centrale plaats die kerken innemen en het fungeren als voelsprietten in de samenleving. Daarnaast vervullen kerkgemeenschappen een rol op maatschappelijk gebied, waaronder sociale ondersteuning, culturele activiteiten en het bevorderen van gemeenschapszin en het versterken van de lokale identiteit.

Kerkgemeenschappen versterken de gemeenschapszin en dragen bij aan het aanpakken van sociale vraagstukken

Kerken vormen ontmoetingsplekken en de kerkgemeenschappen zijn verbonden met de maatschappij. Maatschappelijke partijen maken hier gebruik van door bijvoorbeeld het bundelen van initiatieven of de inzet van vrijwilligers en professionals binnen de kerkgemeenschappen.

De Gereformeerde Gemeente in Wijk en Aalburg

Vastgoed

Kerkeneigenaren zien kansen in het breder inzetten van hun gebouwen

Veel kerkeigenaren zien de waarde en het potentieel van hun kerkgebouwen en zijn bereid hun gebouwen voor meer dan alleen religieuze activiteiten in te zetten. Deze nevenfuncties moeten wel aansluiten bij de ideologie van de kerkgemeenschap en overeenkomen met de functionele beperkingen van de gebouwen. De visie op wat mogelijk is binnen de muren van een kerk verschilt van kerk tot kerk. In sommige kerken worden veel eigen activiteiten georganiseerd, waardoor kerkeigenaren niet direct zoeken naar verbreding van activiteiten en extra gebruikers. Er zijn kerkeigenaren die open staan voor vaste (maatschappelijke) huurders die bijvoorbeeld ruimtes gebruiken als kantoor, terwijl anderen meer willen focussen op een uitgebreider cultureel aanbod.

Een breder gebruik van de gebouwen leidt tot een sterkere maatschappelijke verankering en draagt bij aan een duurzamere

exploitatie van de gebouwen. De uitdaging ligt echter voor veel kerkeigenaren in het vinden van vrijwilligers en kosters die de verhuuractiviteiten kunnen beheren. De gemeente wil samen met de kerkeigenaren onderzoeken hoe ze kerkeigenaren die dat willen kan ondersteunen bij het breder inzetten van hun gebouwen.

De gemeente onderzoekt verdere ondersteuning van als gemeentelijk monument aangewezen kerken

Kerkeigenaren verwachten een passende financiële ondersteuning wanneer hun gebouw de status van gemeentelijk monument krijgt toegekend. Deze status brengt namelijk strikte onderhoudseisen met zich mee, wat onvermijdelijk leidt tot hogere onderhoudskosten. Kerkeigenaren zien de monumentenstatus als een erkenning van het culturele en historische belang van het gebouw, maar ook als een verantwoordelijkheid die gedeeld moet worden met de gemeenschap die ervan profiteert en een financiële verzwaring, omdat de onderhoudskosten voor (gemeentelijke) monumenten door de strengere eisen die hieraan gesteld worden voor bijvoorbeeld de te gebruiken materialen vaak relatief hoog uitvallen. De gemeente Altena heeft voor alle gemeentelijke monumenten eenzelfde monumentensubsidie waarbij 30% van onderhoudskosten vergoed kan worden tot een maximum van €5.000 per 4 jaar. De gemeente onderzoekt of dit voor kerkgebouwen in verhouding staat tot de lasten die aanwijzing als (gemeentelijk) monument met zich meebrengt.

Gemeente Altena zet de kerkgebouwen in bij het vertellen van het verhaal van Altena

De erfgoedvisie van de gemeente Altena zet in op 3 kernbegrippen: verbinden, beschermen en vieren. De gemeente wil erfgoed inzetten om inwoners en ondernemers een gevoel van verbondenheid te geven. Concreet gebeurt dit door kennis te ontsluiten en ook door opgaven aan elkaar te verbinden, door het netwerk te vergroten en

samen te werken met andere vakdisciplines en overheden. Voor cultuurhistorisch waardevolle kerken wordt hiervoor ook de samenwerking gezocht met de kerkeigenaren.

Het beschermen van erfgoed is een wettelijke taak van de gemeente. De gemeente wijst gemeentelijke monumenten aan en verstrekt voor deze gebouwen ook een gemeentelijke monumentensubsidie. In de ambitie om erfgoed te beschermen is ook nadrukkelijk aandacht voor het toekomstbestendig maken van erfgoed door verduurzaming en eventuele herbestemming: behoud door ontwikkeling.

Tenslotte wil de gemeente dat erfgoed beleefd en gevierd wordt. Erfgoed wordt benut en de gemeente denkt graag mee in het nog beter beleefbaar maken van erfgoed. Hieraan werkt ook het cluster Cultuur & Toerisme mee. Kerken zijn bij uitstek plekken waar de historie en identiteit van Altena beleefd kunnen worden. In deze ambities ziet de gemeente een rol voor zichzelf als beschermer, verbindende schakel en kartrekker. De gemeente doet het niet alleen, maar ziet juist kansen in het zoeken van samenwerking waarbij zij als dat nodig is een voortrekkersrol inneemt. In sommige gevallen (enkele kerktorens) is de gemeente zelf eigenaar en wil zij het goede voorbeeld geven.

Gemeente Altena borgt de waarde van de centrale ligging en beeldbepalende kwaliteit van kerkgebouwen

Bijna alle kerkgebouwen binnen Altena liggen centraal in de verschillende kernen. Deze strategische positie biedt unieke mogelijkheden voor het breder bestemmen en herbestemmen van deze gebouwen. Dit kan bijdragen het waarborgen van de exploitatie van de kerkgebouwen op lange termijn. Vanwege de beeldbepalende dan wel cultuurhistorische waarde van de kerkgebouwen erkent de gemeente ook de waarde van behoud van het gebouw. Liefst ook met de oorspronkelijke (dan wel een andere maatschappelijke) functie.

Het luiden van klokken op gezette tijden en bij bijzondere gelegenheden wordt door de gemeente erkent als belangrijk onderdeel van de lokale identiteit waaraan kerkgebouwen bijdragen.

De gemeente onderzoekt welke plaats deze bijzondere gebouwen in het omgevingsplan kunnen krijgen en hoe de verschillende waarden van deze gebouwen in het omgevingsplan geborgd kunnen worden.

Gemeente Altena onderzoekt bij herbestemming van kerkgebouwen of deze een maatschappelijke gerelateerde invulling kunnen krijgen

Kerkgebouwen hebben in het (tijdelijk) omgevingsplan een maatschappelijke functie. Door hun functie zijn kerken (semi) openbaar toegankelijk en blijft naast het exterieur ook het interieur van deze gebouwen herkenbaar als kerk.

Wanneer een kerkgebouw haar religieuze functie verliest is het van belang dat de gemeente dit vroegtijdig signaleert, zodat ze kan meedenken over de nieuwe invulling van het kerkgebouw. Een maatschappelijke invulling is na religieus gebruik de meest wenselijke invulling, omdat het gebouw dan in veel gevallen publiekstoegankelijk blijft en vaak kan blijven fungeren als ontmoetingsplek in het centrum van de gemeenschap.

Ook een herbestemming tot woongemeenschappen (al dan niet op religieuze grondslag) kan in geval van leegstand een optie zijn. Deze vorm van herbestemmen draagt bij aan het tegengaan van armoede en eenzaamheid en creëert plekken voor kwetsbare groepen in de samenleving. Dit sluit aan bij de doelstellingen van maatschappelijke (zorg)partijen, maar past ook bij het karakter van kerkgebouwen. Ook bij dergelijke initiatieven moet worden onderzocht hoe kerkgebouwen hun rol als ontmoetingsplek kunnen blijven vervullen.

Kennis

Kerkeigenaren delen onderling kennis

Kerkeigenaren willen hun kennis over uiteenlopende onderwerpen delen. Deze uitwisseling van informatie betreft niet alleen praktische zaken zoals onderhoud en verduurzaming van hun gebouwen, maar kan ook maatschappelijke of pastorale thema's omvatten. Door goede voorbeelden te delen, kunnen kerkeigenaren elkaar inspireren en ondersteunen, waardoor het wiel niet door iedere kerkeigenaar opnieuw moet worden uitgevonden. Dit bevordert een gemeenschap van samenwerking en innovatie binnen de kerkelijke gemeenschappen.

Kerkeigenaren en gemeente wisselen kennis uit

Kerkeigenaren en de gemeente willen hun kennis delen. Ondanks de historische scheiding van kerk en staat, wat vaak resulteert in beperkt contact, is er een potentieel voor samenwerking. De gemeente beschikt over expertise die relevant kan zijn voor kerken. Vooral op het gebied van subsidies, verduurzaming en monumentenbeheer. Ook heeft de gemeente inzicht in de vraag naar maatschappelijke ruimten. Zowel kerken als de gemeente profiteren van samenwerking op maatschappelijk terrein, waar zij voor dezelfde uitdagingen staan. Kerkeigenaren geven aan behoefte te hebben aan een vertrouwd gezicht, korte lijntjes en initiatief vanuit de gemeente. De gemeente onderzoekt samen met de kerkeigenaren hoe deze ambitie verder vorm kan krijgen.

We verbeteren het contact tussen gemeente en kerkeigenaren

De gemeente ziet het verbeteren van het contact tussen kerkgemeenschappen en gemeente als een belangrijke kans. Veel kerkbesturen worden gevormd door wisselende vrijwilligers. Vaak is het voor deze vrijwilligers ingewikkeld om contact te krijgen met de juiste personen binnen de gemeente. Bij andere gemeentes is gebleken dat het toewijzen van één contactpersoon binnen de gemeente voor de kerkbesturen goed werkt. Binnen de gemeente Altena wordt onderzocht waar de rol van contactpersoon kan worden belegd.

Ook op het gebied van vrijwilligers ziet de gemeente kans om ondersteuning te bieden aan de verschillende kerkgemeenschappen. Te denken valt aan een platform waar informatie over vrijwilligers en goede voorbeelden gedeeld kunnen worden. Het opzetten van themabijeenkomsten kan het contact tussen kerkgemeenschappen onderling en tussen kerkgemeenschappen en de gemeente Altena stimuleren.

Maatschappelijke initiatieven maken gebruik van vrijwilligers en professionals die actief zijn binnen kerkgemeenschappen

Kerken zijn van oudsher betrokken op maatschappelijke thema's en gemeenschap. Zo zetten kerken zich in tegen armoede en

Wat gaan we daarvoor doen?

eenzaamheid. Maar ook voor thema's als opvoeding en het gebruik van verdovende middelen is in de kerk veel aandacht.

Kerkgemeenschappen hebben vaak eigen netwerk en vormen een vertrouwde partij met gezag voor veel thema's. Ook zijn er diverse kerkelijke programma's rond maatschappelijke thema's. Op verschillende thema's raken de doelstellingen van kerken en maatschappelijke partijen elkaar. Kerken vormen de voelsprietten voor een groot deel van de samenleving. Als er ontwikkelingen zijn worden deze door kerken snel opgemerkt. Bij maatschappelijke partijen is veel inhoudelijke kennis en expertise op onderwerpen waar kerken tegenaanlopen.

De gemeente, kerkbesturen en maatschappelijke partijen willen op deze verschillende onderwerpen intensiever gaan samenwerken.

Om de kansen te verzilveren en te komen tot een duurzame en levendige toekomst voor kerkgebouwen worden in deze paragraaf acties op hoofdlijnen omschreven. Deze acties worden in de uitvoeringsagenda van deze visie verder uitgewerkt.

Maatschappelijk

- We integreren kerken in de visie op sociale basis en in de visie op leefbaarheid
- We richten een 'Maatschappelijk-Diaconaal Platform' op

Vastgoed

- We hebben (blijvende) aandacht voor erfgoed- en monumentenwaarde van kerkgebouwen en waarderen dit
- We helpen kerkeigenaren in de zoektocht naar breder gebruik van de ruimte in kerkgebouwen
- We stellen een plan van aanpak op over hoe we willen omgaan met vrijkomende kerken

Kennis

- Maak de kerkgemeenschappen volwaardige gesprekspartner
- We onderzoeken hoe we het contact tussen gemeente en kerkeigenaren kunnen verbeteren
- We creëren een platform voor kennisuitwisseling
- We zorgen voor beleidsmatige inbedding van de kerkvisie

We integreren kerken in de visie op sociale basis en in de visie op leefbaarheid

De gemeente werkt op dit moment aan een visie op de sociale basis en leefbaarheid. Een inventarisatie van de verschillende maatschappelijke ruimten binnen de kernen is hierin zinvol. Kerkgebouwen moeten hier volgens de gemeente ook nadrukkelijk onderdeel van zijn. Door kerkgebouwen mee te nemen in de

inventarisatie ontstaan kansen om kerkgebouwen naast het religieus gebruik ook in te zetten voor maatschappelijke ruimtevragen.

De gemeente inventariseert per kern welke behoefte er is aan sociaal-maatschappelijke en culturele instellingen, en neemt daarbij de mogelijkheden van het gebruik van een kerk of kerkelijk bijgebouw als optie mee.

Kerken hebben beschikking over een grote achterban en verzamelen vaak eenvoudig vrijwilligers voor praktische taken. Dit maakt dat kerkgemeenschappen vaak sneller kunnen schakelen dan het gemeentelijk apparaat. De gemeente Altena kan hiervan gebruik maken door in contact te blijven met de kerken en in het bijzonder de diaconieën. Het is goed om aan deze samenwerking en de rol van kerken ook expliciet aandacht te besteden in beleid en de visies op sociale basis en leefbaarheid.

We richten een 'Maatschappelijk-Diaconaal Platform' op

Om de samenwerking op sociaal en diaconaal gebied tussen de burgerlijke overheid en kerken in Altena te verbeteren, kan de oprichting van een 'Maatschappelijk-Diaconaal Platform' een benadering zijn. Dit platform kan functioneren als een centraal punt waar vertegenwoordigers van zowel de overheid als verschillende kerkgemeenschappen regelmatig samenkomen om in gesprek te gaan en strategieën te ontwikkelen voor maatschappelijke uitdagingen. Door middel van werkgroepen kunnen specifieke projecten worden opgezet die zich richten op thema's zoals armoedebestrijding, integratie van nieuwkomers, of ondersteuning bij ouderenzorg. Door deze gestructureerde samenwerking kan er een sterk netwerk ontstaan dat effectief inspeelt op de behoeften van de gemeenschap.

Aandachtspunt voor de samenwerking binnen dit platform is dat veel van de kerkelijke vrijwilligers naast de vrijwilligersfunctie een baan hebben waardoor overleggen overdag veelal niet mogelijk is.

Sinds enkele jaren is er al een jaarlijks overleg tussen de gemeente en vertegenwoordigers van de kerken. In veel gevallen is hierbij vanuit de kerken de predikant of andere geestelijk verzorger aanwezig. Vanuit de gemeente is dit ondergebracht bij de afdeling omgeving.

Plafond van de Dorpskerk in Werkendam

We hebben (blijvende) aandacht voor erfgoed- en monumentwaarde van kerkgebouwen en waarderen dit

Een deel van de kerken in Altena heeft een monumentenstatus. Rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten maken nu aanspraak op respectievelijk subsidies van het Rijk of de gemeente. Voor het uitvoeren van onderhoud is het behouden van deze subsidies van belang. Daarnaast moet worden onderzocht of de gemeentelijke monumentensubsidie voor kerkgebouwen in verhouding staat tot de bijkomende kosten die kerkeigenaren maken

voor het onderhoud van hun gebouw als gevolg van de aanwijzing als gemeentelijk monument.

Het is verder belangrijk om ook de kerken die geen monument zijn te waarderen. Ook deze gebouwen kunnen erfgoedwaarden bezitten in exterieur, interieur, immateriële waarden in de geschiedenis of de verhalen van de plekken of roerende zaken bevatten in de vorm van bijvoorbeeld kerkarchieven of bijzondere stukken. Ook zijn kerken door hun omvang en locatie vaak beeldbepalend. Belangrijk is om in het traject naar het omgevingsplan toe te onderzoeken of en zo ja hoe deze niet-monumentale kerkgebouwen beschermd moeten worden (bijvoorbeeld tegen sloop)

Daarnaast is het van belang om aandacht te hebben voor het behoud van immateriële waarden en gebruiken rondom kerken. Hieronder valt bijvoorbeeld het klokgelui op gezette tijden en bij bijzondere gelegenheden.

We helpen kerkeigenaren in de zoektocht naar breder gebruik van de ruimte in kerkgebouwen

Ieder kerkgebouw is verschillend. Zo zijn er verschillen tussen de gemeenschappen die er gebruik van maken, maar ook de ligging van de gebouwen en de gebruikswaarden ervan verschillen. Dit vraagt om maatwerk per kerk. Er zijn ook verschillende kerkeigenaren die hebben aangegeven geen behoefte te hebben aan verbreding van gebruik. Wanneer de gemeente Altena in beeld heeft welke kerken open staan voor breder gebruik kunnen zij dit meenemen in inventarisatie van sociaal maatschappelijke ruimten. Het is aan kerkeigenaren om kenbaar te maken bij de gemeente wanneer zij openstaan voor breder gebruik.

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed stelt jaarlijks middelen beschikbaar voor het doen van onderzoek naar herbestemming en bijbestemming van gebouwen met een cultuurhistorische waarde. Dit

gaat om rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten. Ook niet-monumentale kerken, waarvan de gemeente aangeeft dat deze cultuurhistorisch waardevol zijn, komen in aanmerking voor deze subsidie.

We denken met kerkeigenaren mee die op zoek zijn naar een breder gebruik van hun kerkgebouwen.

We stellen een plan van aanpak op over hoe we willen omgaan met vrijkomende kerken

Veel kerkeigenaren geven aan dat de toekomstverwachting er goed uit ziet. In vergelijking met andere gemeenten is het aantal leegkomende kerkgebouwen binnen Altena relatief laag. Toch is het goed om als gemeente actief na te denken over de mogelijkheden in kerkgebouwen en een plan van aanpak op te stellen mochten er kerkgebouwen leegkomen. Daarbij dient er aandacht te zijn voor de religieuze waarden, de cultuurhistorische waarden, beeldbepalende kwaliteiten in het dorp, maar ook de maatschappelijke waarden en de strategische ligging van kerkgebouwen. De transformatieladder (zie bijlage 2) kan hierin helpen.

We stellen een plan van aanpak op hoe we willen omgaan met herbestemming van kerkgebouwen. In dit plan van aanpak wordt de transformatieladder gebruikt als vertrekpunt. We borgen het hanteren van dit plan van aanpak.

Maak de kerkgemeenschappen een volwaardige gesprekspartner

Er is relatief weinig interactie tussen kerken en de gemeente. Vaak wordt er daarbij gewezen op de scheiding tussen kerk en staat. De scheiding tussen kerk en staat is bedoeld om een onafhankelijke overheid te waarborgen en religieuze vrijheid te beschermen, maar dit betekent niet dat kerken niet kunnen participeren in maatschappelijke discussies. Kerken kunnen een waardevolle

bijdrage leveren aan het publieke debat vanuit eigen perspectieven en ervaringen. Zij zijn een belangrijke speler in sociale en gemeenschapsbehoeften, bieden steun en richting aan hun leden, en kunnen helpen bruggen te bouwen tussen verschillende groepen in de samenleving. Het erkennen van kerken als volwaardige gesprekspartners kan leiden tot een meer inclusieve benadering van maatschappelijke vraagstukken in Altena.

We onderzoeken hoe we het contact tussen gemeente en kerkeigenaren kunnen verbeteren

De gemeente Altena beschikt, net als andere gemeenten, over gebiedsregisseurs voor de verschillende kernen. Inwoners met ideeën en initiatieven kunnen terecht bij de gebiedsregisseurs. Zij kunnen vervolgens helpen dit bij de juiste afdelingen binnen de gemeente te krijgen. De gebiedsregisseurs zijn goed op de hoogte van wat er speelt in de verschillende kernen. De gebiedsregisseurs zouden daarmee de uitgelezen partij zijn om ook een actieve rol te geven in het contact tussen kerken en de gemeente rondom sociaal en diaconaal gebied. Kerken vormen voelsprietten in de samenleving en kunnen zo vroegtijdig signalen delen via de gebiedsregisseurs. Mocht dit op deze manier worden ingericht, dan zal er voor de gebiedsregisseurs voor het vervullen van deze rol extra tijdsinvestering nodig zijn. In dat geval zou deze taak expliciet geïntegreerd moeten worden in het takenpakket zodat de rol geborgd wordt voor de toekomst.

We creëren een platform voor kennisuitwisseling

Het eerdergenoemde 'Maatschappelijk en Diaconale Platform' kan ook breder worden getrokken naar de meer stoffelijke zaken als culturele programmering, kerkvoogdij en gebouwenbeheer. Met kerken en de gemeente moet worden onderzocht of het wenselijk is hier een apart platform of andere vorm voor op te richten of dat het

beter werkt dit te integreren in bestaande structuren of in een overkoepelend platform waarin brede kerkzaken worden behandeld.

Het bestaande overleg tussen kerken en de gemeente valt onder de gemeentelijke afdeling omgeving. Naar behoefte zou dit ook kunnen worden uitgebreid naar andere beleidsterreinen als cultuur, duurzaamheid, vastgoed en ruimtelijke ontwikkeling.

Kroonluchter in het Oude Kerkje van Sleeuwijk

We zorgen voor beleidsmatige inbedding van de kerkenvisie

Door samen te werken met andere beleidsterreinen en hen te betrekken bij de geconstateerde problemen kunnen we niet alleen deze problemen vanuit verschillende invalshoeken benaderen, maar ontstaan er ook extra kansen voor kerkgebouwen op het gebied van maatschappelijke, culturele, toeristische, vastgoed- en duurzaamheidsdoelen. Door aan te sluiten bij bestaande processen en beleidsdoelen komt de ambtelijke capaciteit die hiervoor wordt ingezet ook ten goede aan de ondersteuning van de (doelen van de) kerkgemeenschappen. Het is de taak van de gemeente om intern aandacht te vestigen op de Kerkenvisie en deze te verbinden met andere beleidsterreinen, visies en, zoals de Omgevingsvisie, het omgevingsplan en doelen binnen het sociale domein (bijvoorbeeld bij het inventariseren van buurthuizen en maatschappelijke behoeften).

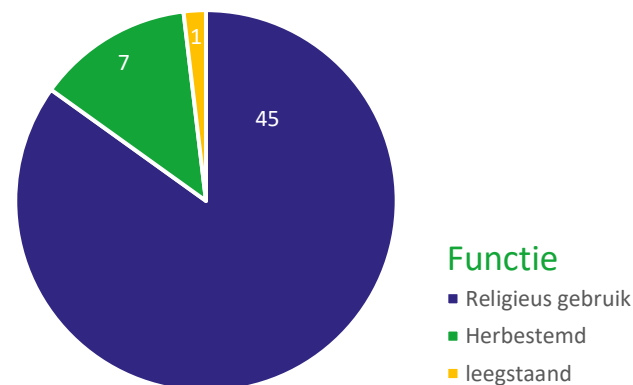
BIJLAGEN

Bijlage 1: Het kerkenlandschap

Met deze visie willen we een open blik werpen op het kerkenlandschap in Altena. Maar hoe ziet dat landschap er nu uit? Wat zijn de kenmerken van het kerkenlandschap in Altena? In dit hoofdstuk wordt hier aan de hand van enkele feiten en cijfers verder op ingegaan.

Functies

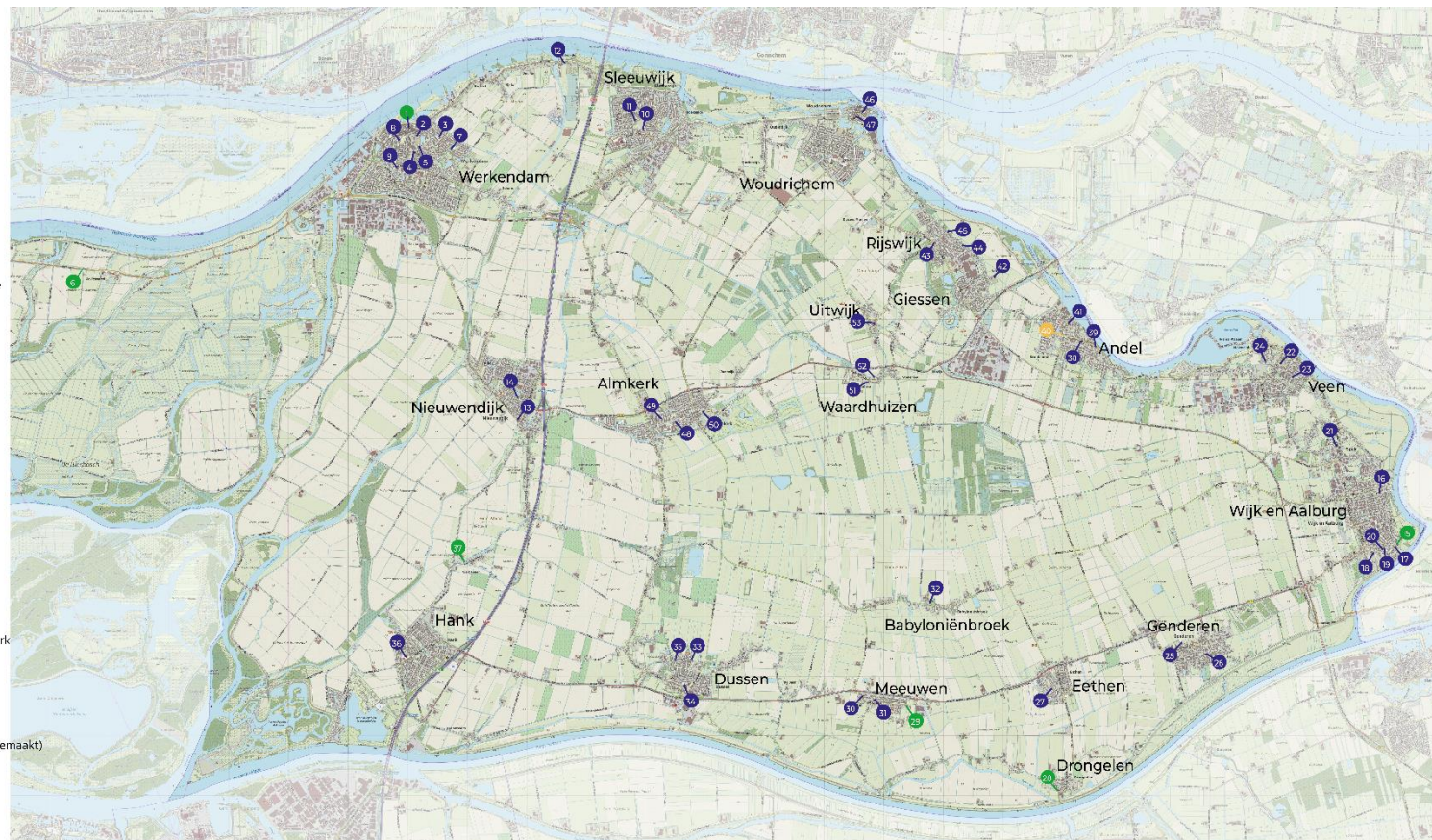
Binnen de gemeente Altena zijn in totaal 53 kerken waarvan er 45 in religieus gebruik zijn. In totaal zijn er 7 kerken herbestemd. De Biesboschkapel in Werkendam, de Hervormde kapel in Drongelen, de Hervormde kerk in Hank, de Gereformeerde Kerk in Meeuwen en de Gereformeerde Kerk in Waardhuizen zijn herbestemd tot woningen. De Historische Hervormde Kerk in Wijk en Aalburg is nog in bezit van de Hervormde Gemeente, maar is te klein voor de gemeenschap. Deze kerk wordt verhuurd en heeft voornamelijk een culturele programmering. Het Oude Kerkje van Sleenwijk wordt door een stichting verhuurd aan culturele partijen. De Hervormde gemeente Ichthus is een vaste huurder van dit kerkje en houdt er iedere zondag kerkdiensten. De Sint-Romboutstoren in Andel bestaat uit een toren met een kerkruiene. In de kerkruiene is een kleine kapel, maar deze is niet in gebruik bij een religieuze gemeenschap.

Functies van kerken

- Religieus gebruik
- Herbestemd
- Leegstaand

1 Maranathakerk 2 Dorpskerk 3 Rehobothkerk 4 Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland 5 Vrije Gereformeerde Gemeente in Nederland 6 Biesboschkapel 7 Biesboschkerk 8 Hersteld Hervormde Kerk 9 Bethelkerk 10 Hervormde Kerk 11 Ontmoetingskerk 12 Sleeuwijks Kerkje 13 Gereformeerde Kerk 14 De Ark 15 Oude Kerk Aalburg 16 Hervormde Kerk 17 De Burg 18 Gereformeerde Gemeente in Nederland 19 Zelfstandige Oud Gereformeerde Gemeente 20 Gereformeerde Gemeente 21 Hersteld Hervormde Kerk 22 Hervormde Kerk 23 Gereformeerde Gemeente 24 Hersteld Hervormde Kerk 25 Gereformeerde Kerk	26 Hervormde Kerk 27 Hervormde Kerk 28 Hervormde Kerk 29 Gereformeerde Kerk 30 Gereformeerde Gemeente 31 Hervormde Kerk 32 Hervormde Kerk 33 De Hoeksteen 34 H. Maria Geboortekerk 35 Hervormde Kerk 36 O.L. Vrouw Onbevlekt Ontvangen 37 Hervormde Kerk 38 De Koningshof 39 Blauwe Kerk 40 Romboutstoren 41 De Voorhof 42 Hervormde Kerk Giessen 43 De Wijnstok en de Rank 44 De Schaapskooi 45 Hervormde Kerk 46 St.-Johannes Nepomukkerk 47 St.-Martinuskerk 48 De Voorhof 49 Gereformeerde Kerk 50 Hervormde Kerk 51 Gereformeerde Kerk (vrijgemaakt) 52 Gereformeerde Kerk 53 Protestantse Kerk

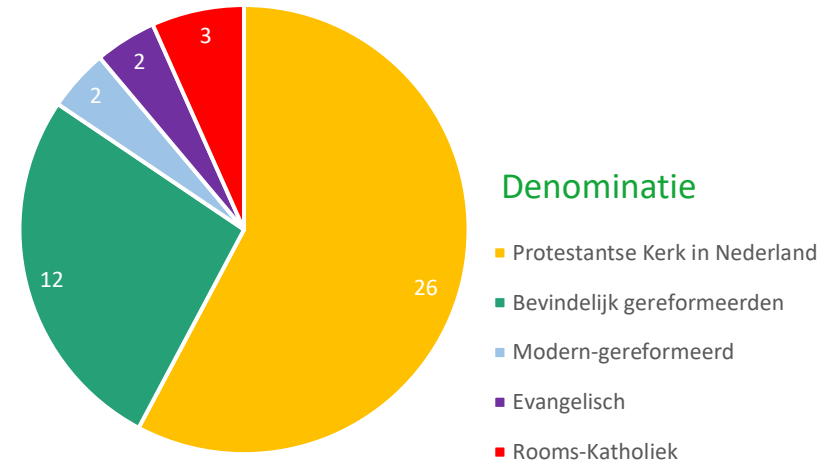
Denominaties

Altena maakt deel uit van de Bijbelgordel, ook wel bekend als de Bible Belt. Deze 'gordel' loopt van Zeeland naar Overijssel. Hier woont een overwegend protestantse bevolking, veelal behorend tot de bevindelijk gereformeerde stroming. Daarmee vormt Altena een uitzondering in het overwegend Katholieke Brabant. Terwijl de meeste mensen in deze provincie de katholieke tradities volgen, heeft Altena overwegend bloeiende protestantse gemeenschappen. Het Land van Heusden en Altena, de Westhoek en Waalwijk hoorden in het verleden namelijk bij het gewest Holland. Binnen het protestantisme zijn er verschillende denominaties. Tussen deze denominaties zijn veel overeenkomsten, maar ook verschillen. Er zijn verschillen in leeropvattingen, maar ook in de uitwerking van het geloof op het persoonlijk en maatschappelijk leven. Hieronder wordt een korte toelichting gegeven op de verschillende denominaties. Deze zijn in deze toelichting ingedeeld in 5 hoofdstromingen.

Protestantse Kerk in Nederland

In Altena zijn 26 kerken die behoren tot de Protestantse Kerk in Nederland. De Protestantse Kerk in Nederland (PKN) ontstond in 2004 toen de Nederlands Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken Nederland samen met de Evangelisch Lutherses besloten samen verder te gaan. De oorspronkelijke modaliteiten zijn binnen de PKN nog te onderscheiden. Zo zijn er in Altena in veel dorpen zowel een Hervormde Gemeente en een Gereformeerde gemeente die beide behoren tot de landelijke PKN, maar plaatselijk niet zijn gefuseerd. Alleen de Hervormde gemeente van Uitwijk en de Gereformeerde Kerk van Waardhuizen zijn gefuseerd tot de Protestantse gemeente Uitwijk Waardhuizen.

Kerkgemeenschappen binnen de PKN kunnen qua identiteit verwant zijn met zowel bevindelijke als modern-gereformeerden.

Bevindelijk gereformeerden

Bij het ontstaan van de Protestantse Kerk in Nederland in 2004 is een deel van de Hervormden niet meegegaan in de fusie, hierdoor ontstond de Hersteld Hervormde Kerk. In Werkendam, Wijk en Aalburg en Veen zijn Hersteld Hervormde gemeenten. De Hersteld Hervormden kunnen worden gerekend tot de bevindelijk gereformeerde stroming.

Bevindelijke gereformeerde gemeenschappen onderscheiden zich door de nadruk te leggen op de persoonlijke beleving (bevinding) en toe-eigening van het geloof.

Tot deze stroming behoren ook andere kerkgenootschappen die zich al eerder van de Hervormde Kerk afscheiden. Een van de vroegste afscheidingen is de Christelijke Gereformeerde Kerken. De Rehobothkerk in Werkendam behoort tot deze denominatie.

Binnen de gemeente Altena behoren verder 4 kerken tot de Gereformeerde Gemeente, een kerkgenootschap dat in 1907 ontstond nadat verschillende gereformeerde groepen zich verenigden. In

Werkendam, Wijk en Aalburg, Veen en Meeuwen zijn Gereformeerde Gemeenten.

Vanuit de Gereformeerde Gemeenten ontstonden later de Gereformeerde Gemeente in Nederland (Wijk en Aalburg), Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland (Werkendam, Wijk en Aalburg) en de Vrije Gereformeerde Gemeente in Nederland (Werkendam).

Modern-gereformeerden

De Nederlandse Gereformeerde Kerken (NGK) zijn ontstaan in 2023 na samenvoeging van 2 orthodox-gereformeerde kerkverbanden. De Nederlands Gereformeerde kerk en de Gereformeerde Kerk in Nederland vrijgemaakt. Deze stroming kan worden aangeduid als orthodox- of modern-gereformeerd. Modern gereformeerden onderscheiden zich, doordat zij vanuit de gereformeerde theologie aansluiting proberen te zoeken bij maatschappelijke ontwikkelingen. Binnen Altena behoren de Voorhof in Almkerk en de Gereformeerde Kerk van Waardhuizen tot de NGK.

Evangelisch

In Altena zijn 2 gemeenschappen met een eigen gebouw die behoren tot een evangelische stroming. Dit zijn de Vrije Evangelische gemeente De Koningshof in Andel en De Schaapskooi in Rijswijk. Evangelische kerken onderscheiden zich van andere protestanten door de aandacht voor de persoonlijke geloofservaring. Daarnaast zijn de diensten minder traditioneel vormgegeven; er is bijvoorbeeld ruimte voor modernere vormen van muziek.

Rooms Katholiek

In Woudrichem, Hank en Dussen zijn Rooms-Katholieke kerken te vinden. Deze 3 kerken behoren tot de Sint-Elisabethparochie. Naast de 3 kerken in de gemeente Altena behoren ook de kerken van Raamsdonkveer, Geertruidenberg en Raamsdonk tot deze parochie. Het Rooms-Katholicisme is de oudste vorm van christendom in Nederland. Het

Katholicisme onderscheidt zich onder andere van het protestantisme door meer aandacht voor zintuigelijke beleving en traditie.

De rooms-katholieke St.-Johannes Nepomukkerk in Woudrichem.

Denominaties

- Rooms-Katholiek
- Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
- Orthodox-gereformeerd
- Bevindelijk gereformeerd
- Christelijk overig
- Uit religieus gebruik

1 Maranathakerk 2 Dorpskerk 3 Rehobothkerk 4 Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland 5 Vrije Gereformeerde Gemeente in Nederland 6 Biesboschkapel 7 Biesboschkerk 8 Hersteld Hervormde Kerk 9 Bethelkerk 10 Hervormde Kerk 11 Ontmoetingskerk 12 Sleeuwijks Kerkje 13 Gereformeerde Kerk 14 De Ark 15 Oude Kerk Aalburg 16 Hervormde Kerk 17 De Burg 18 Gereformeerde Gemeente in Nederland 19 Zelfstandige Oud Gereformeerde Gemeente 20 Gereformeerde Gemeente 21 Hersteld Hervormde Kerk 22 Hervormde Kerk 23 Gereformeerde Gemeente 24 Hersteld Hervormde Kerk 25 Gereformeerde Kerk	26 Hervormde Kerk 27 Hervormde Kerk 28 Hervormde Kerk 29 Gereformeerde Kerk 30 Gereformeerde Gemeente 31 Hervormde Kerk 32 Hervormde Kerk 33 De Hoeksteen 34 H. Maria Geboortekerk 35 Hervormde Kerk 36 O.L. Vrouw Onbevlekt Ontvangen 37 Hervormde Kerk 38 De Koningshof 39 Blauwe Kerk 40 Romboutstoren 41 De Voorhof 42 Hervormde Kerk Giessen 43 De Wijnstok en de Rank 44 De Schaapskooi 45 Hervormde Kerk 46 St.-Johannes Nepomukkerk 47 St.-Martinuskerk 48 De Voorhof 49 Gereformeerde Kerk 50 Hervormde Kerk 51 Gereformeerde Kerk (vrijemaakt) 52 Gereformeerde Kerk 53 Protestantse Kerk

Bouwperiode

De 53 kerken in Altena dateren uit verschillende perioden. Sinds de kerstening van Nederland door evangelisten zoals Bonifatius en Willibrord werden er in Nederland kerken gesticht. In de eeuwen daarna waren er diverse redenen om nieuwe kerken te bouwen. Op basis van maatschappelijke ontwikkelingen zijn er verschillende perioden te onderscheiden. Deze worden hierna beschreven. Doordat veel van deze maatschappelijke ontwikkelingen geleidelijk of gelijktijdig plaatsvonden overlappen sommige perioden elkaar.

Middeleeuwen

Al sinds de vroege middeleeuwen zijn er kerken in het land van Altena te vinden. Sinds de 11^e eeuw is er een kerk in Aalburg. Door verbouwingen in het verleden is er weinig terug te herkennen van de van oorsprong romaanse kerk. Bij de kerk van Eethen uit de tweede helft van de twaalfde eeuw is door restauratie in de jaren '50 de romaanse bouwstijl weer duidelijk zichtbaar. In veel van de dorpen in Altena is een kerkgebouw te vinden met een oorsprong in de Middeleeuwen. In totaal zijn er 12 kerkgebouwen uit deze tijd. Hoewel al deze kerken als Rooms-Katholieke kerk werden gebouwd is door de reformatie geen van deze kerken meer als Katholieke kerk in gebruik.

Middeleeuwen

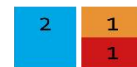
Reformatie

Afscheiding

Katholieke Emancipatie

Wederopbouw (1950-1964)

Post-'65

Post-'90

■ Kerken per periode
■ Rijksmonumenten
■ Gemeentelijke monumenten

Reformatie

Met de reformatie gingen alle oorspronkelijk Rooms-Katholieke kerken over tot de protestantse godsdienst. Wanneer er na de reformatie nieuwe kerken werden gebouwd werden deze gebouwd en ingericht speciaal voor de protestantse erediensten. Soberder en gericht op de verkondiging van het woord en gericht op de preekstoel. De Hervormde kerken in Rijswijk en Hank zijn voorbeelden van kerken die na de reformatie gebouwd werden voor de protestantse erediensten.

Afscheidingen

Een grotere groep protestantse kerken behoort tot de periode van de 'Afscheidingen'. In tegenstelling tot de Hervormde kerken van Rijswijk en Hank was niet het ontbreken van een kerkgebouw de reden voor de bouw, maar een afsplitsing binnen de kerk. Kerken uit de periode afscheiding zijn in veel gevallen daarom de tweede of derde kerk in een dorp. Sinds de 1834 splitsten diverse groepen zich af van de Hervormde kerk. Ook na afsplitsing breken deze groepen soms uiteen waardoor een breed gereformeerd kerkenmozaïek is ontstaan. Na een afsplitsing of breuk werden nieuwe kerken gebouwd. Door religieuze opvattingen en/of de financiële situatie van de nieuwe kerken worden deze gebouwen vaak gekenmerkt door hun eenvoud.

Katholieke emancipatie

Ongeveer gelijktijdig met de afscheiding krijgen ook de Rooms-Katholieken in Nederland weer de vrijheid om hun eigen gebouwen te stichten. Tot die tijd mochten Rooms-Katholieke kerken niet als zodanig herkenbaar zijn en werd er door hen gebruik gemaakt van zogenaamde schuilkerken. In Woudrichem kwam al in 1838 de Johannes Nepomukkerk gereed. Dit is al voor het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie, het moment dat de Rooms-Katholieke in het openbaar haar geloof mocht belijden. De kerk in Woudrichem is daarmee een voorbeeld van een Rooms-Katholieke Waterstaatskerk. Ook in Dussen en Hank werden nieuwe, neogotische Katholieke kerken gebouwd. De kerk van Dussen

werd in de Tweede Wereldoorlog verwoest en vervolgens vervangen door nieuwbouw.

Wederopbouw

Als gevolg van verschillende oorlogshandelingen zijn in Altena relatief veel kerken beschadigd geraakt. In enkele gevallen werd gekozen de beschadigde kerken te herstellen. Voorbeelden hiervan zijn de kerk van Eethen, Wijk en Aalburg. Op andere plaatsen, zoals Werkendam, Genderen en Drongelen werd ervoor gekozen de kerken te vervangen door nieuwbouw. Ook door de groei van dorpen en gemeenschappen kwam er behoefte aan nieuwe kerkgebouwen. In totaal zijn er in Altena 14 kerken die behoren tot deze periode die loopt tot circa 1965.

Post '65

Door ontwikkelingen binnen de kerkgemeenschappen en het ontstaan van nieuwe gemeenschappen zijn er tussen 1965 en 1990 diverse kerken gebouwd of gebouwen tot kerk herbestemd. Sommige kerken zijn typerend voor de bouwtradities uit deze tijd, andere gebouwen zijn vooral functioneel gebouwd, zonder veel aandacht voor architectuur. De laatste jaren is er in toenemende mate interesse in de bouwstijl van gebouwen uit deze periode. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is bezig met inventarisatie van bijzondere gebouwen uit deze periode. In Altena bevinden zich 7 gebouwen uit deze periode.

Post '90

Ook na 1990 zijn er in Altena nog relatief veel kerken gebouwd. In totaal dateren er in Altena 8 kerkgebouwen uit deze periode. Deze kerken zijn gebouwd ter vervangingen van eerdere gebouwen of voor nieuw opgerichte kerkgemeenschappen. De bouwstijlen van deze kerken varieert, maar het valt op dat veel van deze kerken een traditionele uitstraling hebben. Dit noemen we neotraditionalisme.

Monumentstatus

Rijksmonumenten

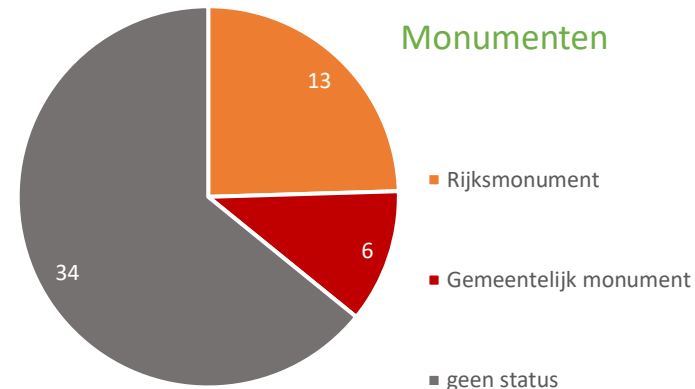
In Altena hebben 13 kerkgebouwen de status van rijksmonument. Het Oude Kerkje van Sleeuwijk, de Oude kerk van Aalburg, De Hervormde Kerken van Wijk, Veen, Eethen, Woudrichem en de Protestantse Kerk van Uitwijk dateren uit de Middeleeuwen. Ook de overblijfselen van de Romboutstoren, fragmenten van het koor van de Hervormde kerk van Babyloniënbroek en de Hervormde kerk in Giessen dateren uit de middeleeuwen. In Genderen resteert de onderbouw van de toren uit de middeleeuwen en is alleen deze historische onderbouw aangewezen als rijksmonument. In Meeuwen is de middeleeuwse toren rijksmonumentaal. Verder is de Rooms-Katholieke Sint-Johannes Nepomukkerk in Woudrichem rijksmonumentaal. Deze kerk is een voorbeeld van een kerk in Waterstaatsstijl.

Gemeentelijke monumenten

De Kerken die aangewezen zijn als gemeentelijk monument dateren voornamelijk uit de wederopbouwtijd. Protestantse voorbeelden zijn De Maranathakerk en het kerkgebouw van de Oud Gereformeerde Gemeente in Werkendam en de Hervormde Kerk van Almkerk. Ook de Rooms-Katholieke kerk van Dussen dateert uit deze periode.

Verder zijn de neogotische, Rooms-Katholieke kerk van Hank, die stamt uit het begin van de 20^e eeuw en de Hervormde kerk van Rijswijk uit begin 19^e eeuw gemeentelijk monument.

Bijzonder om in deze context te vermelden is het kerkenpadje in Giessen. Dit pad is aangewezen als gemeentelijk monument en loopt vanaf de Maasdijk richting de Hervormde kerk van Giessen. In Hank is er daarnaast een voormalig klooster dat ligt aan de Kloosterhof 8. Het kerkenpad en het klooster maken geen onderdeel uit van deze visie, omdat het geen kerken zijn, maar ze zijn wel onderdeel van de religieuze historie van Altena.

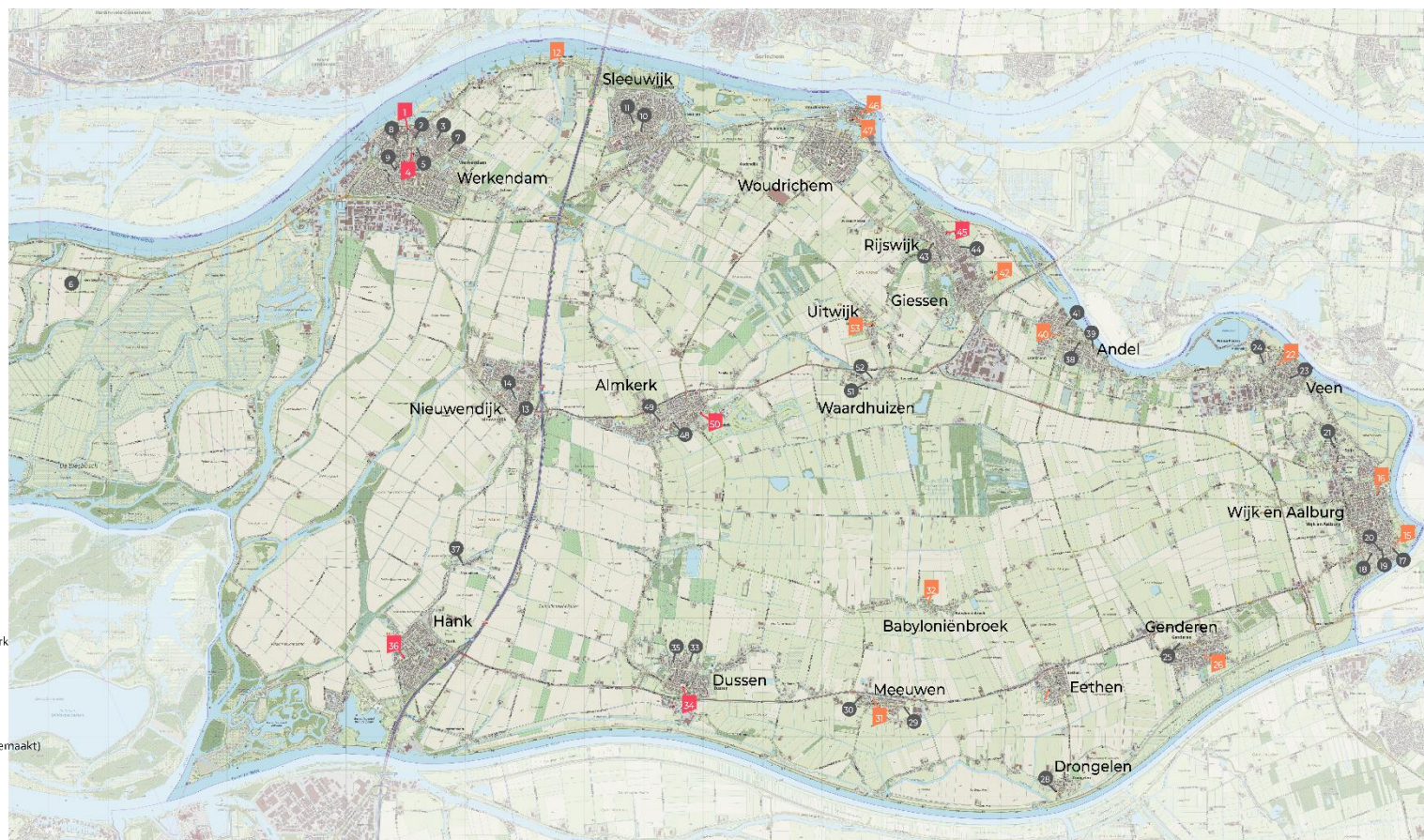

Het kerkenpadje in Giessen is aangemerkt als gemeentelijk monument.

Monumentale status

- Rijksmonument
- Gemeentelijk monument
- Geen status

1 Maranathakerk 2 Dorpskerk 3 Rehobothkerk 4 Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland 5 Vrije Gereformeerde Gemeente in Nederland 6 Biesboschkapel 7 Biesboschkerk 8 Hersteld Hervormde Kerk 9 Bethelkerk 10 Hervormde Kerk 11 Ontmoetingskerk 12 Sleeuwijks Kerkje 13 Gereformeerde Kerk 14 De Ark 15 Oude Kerk Aalburg 16 Hervormde Kerk 17 De Burg 18 Gereformeerde Gemeente in Nederland 19 Zelfstandige Oud Gereformeerde Gemeente 20 Gereformeerde Gemeente 21 Hersteld Hervormde Kerk 22 Hervormde Kerk 23 Gereformeerde Gemeente 24 Hersteld Hervormde Kerk 25 Gereformeerde Kerk	26 Hervormde Kerk 27 Hervormde Kerk 28 Hervormde Kerk 29 Gereformeerde Kerk 30 Gereformeerde Gemeente 31 Hervormde Kerk 32 Hervormde Kerk 33 De Hoeksteen 34 H. Maria Geboortekerk 35 Hervormde Kerk 36 O.L. Vrouw Onbevlekt Ontvangen 37 Hervormde Kerk 38 De Koningshof 39 Blauwe Kerk 40 Romboutstoren 41 De Voorhof 42 Hervormde Kerk Giessen 43 De Wijnstok en de Rank 44 De Schaapskooi 45 Hervormde Kerk 46 St.-Johannes Nepomukkerk 47 St.-Martinuskerk 48 De Voorhof 49 Gereformeerde Kerk 50 Hervormde Kerk 51 Gereformeerde Kerk (vrijgemaakt) 52 Gereformeerde Kerk 53 Protestantse Kerk

Bijlage 2: Wat is de transformatieladder?

Transformatieladder

De transformatieladder geeft inzicht in de verschillende soorten van gebruik een kerkgebouw, en biedt handvatten wanneer een kerkeigenaar zoekt naar een nieuw gebruik; dat kan een multifunctioneel gebruik zijn naast het oorspronkelijke religieuze gebruik maar ook een volledige herbestemming.

Ook voor de gemeente kan de transformatieladder houvast bieden in de zoektocht naar een gewenste bestemming van een kerkgebouw. Omdat de gemeente het omgevingsplan vaststelt, en daarmee de functie van een kerkgebouw, heeft zij hierop grote invloed.

Wanneer de gemeente de vraag wordt gesteld mee te willen werken aan een wijziging van de functie, bijvoorbeeld van maatschappelijk naar een private activiteit, zoals wonen of kantoor, dient zij de afweging te maken of dit een wenselijke ontwikkeling is. Hierbij is het belangrijk te beseffen dat voor maatschappelijke gebouwen vaak geldt dat een functiewijziging naar een private functie vaak onomkeerbaar is. Net als sloop. Daarmee gaan een hoop (centraal gelegen) m2 maatschappelijke bestemming verloren. Voor kerkgebouwen is dit extra belangrijk omdat voor het gebouwen zijn die gebouwd zijn voor een publieke functie. En deze functie de beleefbaarheid van het gebouw dus het meest ten goede komt. Ook een kerkhof naast een kerk heeft invloed op de haalbaarheid en wenselijkheid van herbestemmingen. De onderstaande beschrijving van de verschillende treden van de transformatieladder geven inzicht in de voor- en nadelen en (on)mogelijkheden van de verschillende gebruiken.

De bovenste trede gaat uit van het religieuze gebruik waarvoor de kerk van oorsprong bedoeld is, en stapt daarna af naar het minst gewenste gebruik aan het einde van de levensduur van het

kerkgebouw: leegstand met mogelijk sloop tot gevolg. In de tussengelegen treden komt het gebruik steeds verder af te staan van het oorspronkelijke gebruik: van publiektoegankelijk en maatschappelijk gebruik tot privaat gebruik, en daarbij van behoud van het kerkgebouw en kerkelijke interieur, tot grootschalige verbouwingen ten behoeve van het nieuwe gebruik.

Transformatieladder religieuze gebouwen

Bijlage 3: Cultuurhistorische analyse

Gemeente Altena – Algemene geschiedenis

Omschrijving van Altena

De gemeente Altena is gelegen in het noorden van Noord-Brabant, aan de grens met Zuid-Holland en Gelderland. De gemeente is gevormd in 2019 uit de 3 voormalige gemeenten Aalburg, Woudrichem en Werkendam. Altena bestaat uit een totaal van 21 bewoningskernen. Met Werkendam, Sleeuwijk en Woudrichem liggen enkele van de grootste kernen van de gemeente aan het water van de Merwede. Het bestuurscentrum van Altena ligt daarentegen in het centraal gelegen Almkerk.

Altena is gelegen in de Bijbelgordel en heeft zo een sterke verbinding met het geloof. In Altena zijn op dit moment 53 kerken te vinden, verspreid over 19 kernen. Met 9 kerken heeft Werkendam de meeste kerkgebouwen van alle dorpen in de gemeente Altena. De huidige kerkgebouwen in de gemeente zijn gebouwd in uiteenlopende periodes, beginnend in de 12^e eeuw en de nieuwste kerk werd opgeleverd in 2023. Een groot deel van de kerken is gebouwd in de wederopbouwperiode, nadat tijdens de Tweede Wereldoorlog veel kerken zijn verwoest.

Land van Altena

De naam van de gemeente Altena is afkomstig van het 'Land van Altena,' een voormalige heerlijkheid in de omgeving. Dit gebied werd bestuurd door de adellijke familie Altena en betrof een groot deel van de huidige gemeente. Een deel van het huidige Altena maakte echter deel uit van het naastgelegen Land van Heusden. Met het graven van de Bergsche Maas in 1904 werden het Land van Altena en delen van het Land van Heusden door het water gescheiden van de rest van Noord-Brabant. Sindsdien wordt dit gebied aangeduid als het 'Land van Heusden en Altena.'

Dit gebied is al zeer lange tijd bewoond. Zo zijn er archeologische vondsten gedaan die afkomstig zijn uit circa 3500-2500 voor Christus. Ook tijdens de Romeinse tijd is de omgeving van Altena bewoond geweest. Na het vertrekken van de Romeinen nam de bewoning in het gebied af. Dit herstelde zich weer in de middeleeuwen. De meeste bewoningskernen zijn afkomstig uit deze periode.

Figuur 1 Kaart met onder andere het Land van Altena (groen) uit de 17e eeuw. (Regionaal Archief Tilburg, Kaart van Zuid-Holland. Zuydhollandia stricta sumta. 17e eeuw. Kopergravure handgekleurd. Fotonummer 651040)

Algemene geschiedenis – bewoningskernen

De gemeente Altena bestaat uit veel verschillende bewoningskernen. Hierna wordt daarom een overzicht gegeven van het uiteenlopende cultuurlandschap van de gemeente. Om de verschillende onderdelen van de Altena te behandelen wordt aan de hand van de geografische ligging een korte omschrijving gegeven bij de geschiedenis en ontwikkeling van enkele bewoningskernen.

Langs het water van de Merwede

De grootste bewoningskernen van de gemeente zijn gelegen in het noorden van Altena, langs de rivier de Merwede. Deze rivier komt voort uit het samenkomen van de Waal en de Afgedamde Maas, rond de Woudrichem.

Woudrichem is een historische vestingstad gelegen rond de grens van Noord-Brabant met Zuid-Holland en Gelderland, waar de Waal en de Afgedamde Maas bij elkaar komen. De ligging aan het water maakte Woudrichem een belangrijk plaats in het Land van Altena. Woudrichem heeft een rijke geschiedenis die teruggaat tot in de 9e eeuw. De plaats kreeg in 1356 stadrechten. Er vond in de jaren die volgden een economische groei plaats. In het begin van de 15e eeuw nam de economische situatie af, toen in 1420 de tol werd verplaatst naar Gorinchem en Woudrichem met de Sint-Elizabethsvloed een jaar later veel schade opliep. Vanwege de strategische ligging werd na de Tachtigjarige Oorlog van Woudrichem een vestingstad gemaakt en zo maakte het onderdeel uit van de verdedigingslinie van Holland. In 1815 ging dit ook onderdeel uitmaken van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Op dit moment bestaat Woudrichem uit 2 delen, met in het noorden aan het water de historische stadskern, en in het zuiden de nieuwe uitbreidingen uit de tweede helft van de 20e eeuw. Deze uitbreidingen zijn gebouwd nadat de vestingstatus van Woudrichem in 1955 werd opgeheven en het weer mogelijk werd om buiten de vestingmuren te bouwen.

Een van de meest prominente bezienswaardigheden in Woudrichem is de Sint-Martinuskerk uit de 15e eeuw. De kerk is gebouwd ten tijde van economische voorspoed in Woudrichem, maar raakte tijdens de Tachtigjarige Oorlog zwaar beschadigd. Naast de Sint-Martinuskerk bevindt zich in de historische binnenstad van Woudrichem ook de Nepomukkerk uit 1837.

Ten westen van Woudrichem ligt Sleeuwijk. Ook hier speelde het water een belangrijke rol in de geschiedenis. Vanuit Sleeuwijk gingen voetveren naar Gorinchem aan de overzijde van de Merwede. Sleeuwijk was hiermee eeuwenlang een belangrijke locatie in de omgeving voor het voetverkeer tussen Brabant en Holland. De veerpont naar de overzijde is nog altijd aanwezig in Sleeuwijk, hoewel ze sinds de opening van de Merwedeburg in 1961 lang niet meer zo belangrijk is als voorheen.

Op dit moment telt Sleeuwijk 3 kerkgebouwen. De oudste en meest bijzondere van deze 3 is het Oude Kerkje aan de Kerkeinde ten westen van de dorpskern. Dit kerkje dateert uit het begin van de 16e eeuw en heeft een sterke verbinding met de historie van Sleeuwijk. Zo heeft het de Tachtigjarige oorlog, de reformatie en meerdere overstromingen meegemaakt, maar is het gebouw altijd behouden en gerestaureerd. De 2 andere kerken van Sleeuwijk zijn gelegen in de dorpskern en zijn afkomstig uit de tweede helft van de 20e eeuw.

Nog verder stroomafwaarts ligt Werkendam, het grootste dorp van de gemeente en de enige kern met meer dan 10.000 inwoners. Werkendam bestaat al sinds de 11e eeuw en werd voor het eerst vermeld in 1064. De huidige naam is afkomstig van de indamming van de rivier de 'Werken' in 1230. Werkendam ligt aan het water van de Merwede en heeft hiermee een prominente positie in de gemeente Altena. Vanuit hier gingen eeuwenlang de veerponten naar de overzijde van het water.

In Werkendam zijn vergeleken met de andere dorpen in Altena een groot aantal kerken te vinden. Met de 9 kerken in het dorp speelt religie een belangrijke rol in de omgeving. De kerken van Werkendam zijn verder opvallend modern. Op het kerkgebouw van de Vrije Gereformeerde Gemeente in Nederland na, gebouwd in 1934 als woonhuis en pas sinds 1982 in gebruik als kerk, zijn alle kerkgebouwen afkomstig van na de Tweede Wereldoorlog. Het ontbreken van historische kerkgebouwen valt te verklaren doordat het dorp aan het eind van de Tweede Wereldoorlog veel schade heeft opgelopen en de oudere kerkgebouwen zijn verwoest. Ook zijn enkele kerkgebouwen in het verleden gesloopt.

Figuur 2 Kaart van de Merwede uit het jaar 1729-1730 van Nicolaes Cruquius (Universiteit Utrecht, De Rivier de Merwede, van omtrent de Steenen-hoek, Oostwaards-op tot verby het dorp van Sleeuwijk: met den Ouden-Wiel, en de Killen, die uit deselve na den Bies-Bos aflopen etc. OCLC-nummer 980447718)

Het oosten – aan de afgedamde maas

In het oosten van Altena ligt een van de grotere bewoningskernen van de gemeente. Dit gebied bestaat uit de kern Veen en de kern Wijk en Aalburg, dat is ontstaan uit het samengroeien van de 2 initieel zelfstandige dorpen. Vanaf 1814 vormden Wijk en Aalburg samen een gemeente, die in 1973 opging met Veen en ook met het westelijke gelegen gemeente Eethen tot de gemeente Aalburg. Met circa 6.500 inwoners is Wijk en Aalburg de tweede bewoningskern in Altena qua inwoneraantal, na Werkendam. In Veen wonen daarnaast nog eens circa 3.000 mensen. Dit maakt het oosten van Altena, na de kernen aan de Merwede, het meest bevolkte deel van de gemeente. Dit gebied maakte historisch gezien onderdeel uit van het Land van Heusden. Met het graven van de Bergsche Maas raakte het dorp, samen met de andere 'bovendorpen' echter gescheiden van de 'benedendorpen,' inclusief Heusden.

Met 7 kerken in Wijk en Aalburg en nog eens 3 in Veen heeft het gebied rond de Afgedamde Maas een relatief groot aantal kerkgebouwen. In tegenstelling tot Werkendam bevatten Wijk en Aalburg en Veen juist enkele bijzonder historische kerken, waaronder de Hervormde Kerk van Veen uit de 12e eeuw en de Oude Kerk van Aalburg uit de 14e eeuw. Dit laatste gebouw is ontstaan toen de voormalige romaanse kerk werd verbouwd tot gotische kerk. De Oude Kerk is het kerkgebouw met de oudste oorsprong in de gemeente Altena, daterend uit het begin van de 11e eeuw.

Groet uit Aalburg.

Figuur 3 Ansichtkaart met de Oude Kerk van Aalburg, jaartal onbekend. (Streekarchief Langstraat Heusden Altena, Oude Kerkstraat (met toren Hervormde kerk) in Aalburg. Objectnummer aal00922)

Het westen – nabij de Biesbosch

In het zuidwesten van de gemeente Altena, op korte afstand van de Biesbosch, ligt het dorp Hank. Toen in de 17e eeuw de Zuid-Hollandse Polder werd drooggemaakt, is ook Hank ontstaan. Aangezien de meeste dorpen in Altena hun oorsprong hebben in de middeleeuwen is Hank daarmee een van de jongste dorpen van de gemeente. Hank heeft aan het eind van de Tweede Wereldoorlog veel schade opgelopen. Terwijl Hank oorspronkelijk langs de dijk van de polder was gebouwd, heeft het dorp zulke grote schade opgelopen dat deze opbouw vrijwel geheel verloren is gegaan. Tijdens de wederopbouw is deze structuur niet hersteld en is Hank meer een dorp met dorpskern geworden dan een dijkdorp. Deze oorspronkelijke indeling is nog wel te herkennen op de weg naar het buurtschap Vierbannen, ten noorden van de dorpskern.

Een van de 2 vooroorlogse kerken die op dit moment in Hank te vinden is, de neogotische Onze-Lieve-Vrouw Onbevlekt Ontvangen uit 1915. Tijdens de bevrijding van Hank raakte de kerk zwaar beschadigd, maar kon na de oorlog worden hersteld. De andere kerk van het dorp, de Hervormde Kerk uit 1903, heeft de oorlog daarentegen zonder ingrijpende schade overleefd. Dit kerkgebouw ligt in Vierbanen en heeft het oorlogsgeweld grotendeels ontlopen.

Het centrum van Altena

In het centrum van de gemeente Altena liggen de kernen Almkerk en Nieuwendijk. Dit zijn 2 dorpen die qua inwoneraantal niet tot de grootste van de gemeente behoren. Sinds de gemeente Altena in 2019 werd gevormd ligt het bestuurlijk centrum aan de Doornseweg, tussen Almkerk en Nieuwendijk. Hoewel de dorpen niet de grootste van de gemeente zijn, zijn het wel de meest centraal gelegen. Niet gek dus dat het nieuwe gemeentehuis zich hier bevindt.

In de 2 dorpen zijn in totaal 5 kerken aanwezig, waarvan de oudsten de Gereformeerde Kerk van Almkerk uit 1873 en de Gereformeerde Kerk van Nieuwendijk uit 1978. Vooral Almkerk heeft tijdens de Tweede Wereldoorlog schade opgelopen, waarbij de oude kerk uit de 13e eeuw verloren ging.

De relatie met het water

Door de ligging aan de Merwede, de Afgedamde Maas, de Biesbosch en sinds 1904 ook de Bergsche Maas heeft de gemeente Altena in alle windhoeken een verbinding met het water. Deze ligging is belangrijk geweest in de ontwikkeling van het gebied, zowel vanuit positieve als negatieve zin.

De prominente ligging van plaatsen aan de rivieren brachten economische voorspoed naar het gebied. De visserij was een belangrijke bron van inkomsten in de omgeving en had het Land van Altena met

Woudrichem een belangrijke vestingstad met een strategische ligging binnen de bredere omgeving.

Gedurende de geschiedenis van Altena heeft de relatie met het omliggende water het gebied echter ook negatief beïnvloed. Vanuit de verbinding met de Haringvliet heeft Altena gedurende de geschiedenis lange tijd risico gelopen op overstromingen, wat ook meerdere malen drastische gevolgen heeft gehad voor de omgeving en haar inwoners. Enkele van de meest bekende en hevigste overstromingen was de Sint-Elizabethsvloed van 1421 en de Watersnoodramp van 1953. Sinds het aanleggen van de Deltawerken is het risico op een volgende overstroming echter sterk afgenomen.

Figuur 4 Paneel met hierop afgebeeld de Sint-Elizabethsvloed van 1421. (Rijksmuseum, *De Sint-Elizabethsvloed*, Meester van de Heilige Elisabeth-Panelen, ca. 1490 - ca. 1495. Objectnummer SK-A-3147-B)

Oorlogen en wederopbouw in Altena

Oorlogen en andere conflicten hebben Altena gedurende de geschiedenis meerdere malen beïnvloed. De 2 belangrijke en ingrijpende oorlogen waren de Tachtigjarige Oorlog en de Tweede Wereldoorlog. Daarnaast werd Altena rond 1815 onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, in

eerste instantie met de historische vesting van Woudrichem en vanaf 1847 ook met het hiervoor gebouwde Fort aan de Uppelse Dijk. Rond 1880 werden in wat nu de gemeente Altena is ook forten gebouwd bij Giessen, bij het Sterugat nabij Werkendam en aan de Bakkerskil tussen Werkendam en Nieuwendijk. Als enkele van de meest zuidelijke forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie maakte de forten in Altena onderdeel uit van de verdediging van Nederland. Of, dat zouden ze hebben gedaan als er ooit opnieuw een conflict was uitgebroken waarvoor ze ingezet zouden moeten worden. Hoewel de waterlinie met mobilisaties tijdens de Frans-Duitse Oorlog en de Eerste Wereldoorlog enkele malen in staat van paraatheid is gebracht, was de waterlinie in tijdens de Tweede Wereldoorlog al verouderd vanwege de ontwikkelingen in de luchtvaart.

De Tachtigjarige Oorlog zorgde er met inundaties voor dat het Land van Altena op sommige plekken onder water werd gezet. Dit leverde schade op en zo is bijvoorbeeld het Oude Kerkje van Sleeuwijk overstroomd nadat de Merwedijk werd doorgestoken. De Tachtigjarige Oorlog bracht echter niet alleen het Staatse leger met zich mee na de inname van het Land van Altena. Ook kwam met de Reformatie een nieuwe geloofsstroming naar het gebied. De katholieke kerken werden eind 16e eeuw protestants. Veel van de huidige kerken van voor de reformatie zijn nog altijd in protestants gebruik.

De Tachtigjarige Oorlog laat zo nog altijd haar sporen na binnen Altena, maar het was de Tweede Wereldoorlog die grootste gevolgen had voor het huidige Altena. Tijdens de bevrijding door de geallieerden waren er hevige gevechten in de omgeving. Zoals hiervoor al te lezen was hebben veel dorpen zware schade opgelopen. Ook veel kerken zijn hierbij beschadigd geraakt, door beschietingen, of omdat ze door de Duitsers werden verwoest, zoals bij de Hervormde Kerk van Almkerk is gebeurd.

Figuur 5 Fort bij Giessen, jaartal onbekend (Streekarchief Langstraat Heusden Altena, Fort Giessen. Objectnummer GIEoo546)

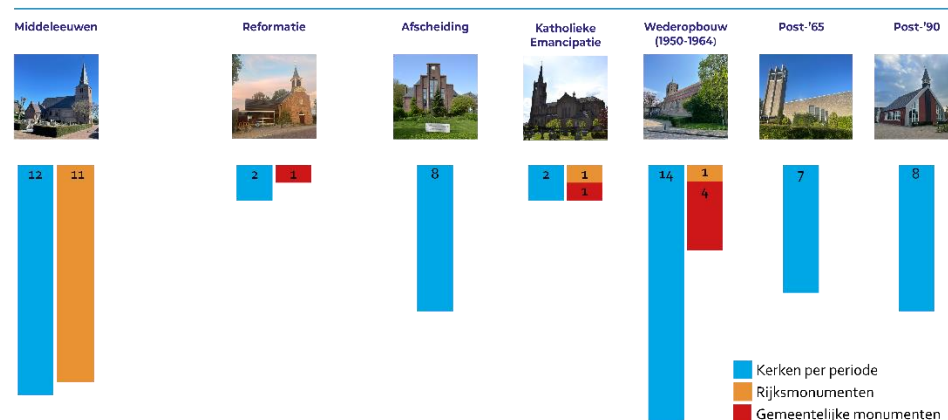

Figuur 6 Oude kerk van Almkerk na de verwoesting aan het eind van de Tweede Wereldoorlog (H. Langelaar, Streekarchief Langstraat Heusden Altena, Gevolgen van het oorlogsgeweld 1940-1945. Nederlands Hervormde kerk te Almkerk. Objectnummer CTDo0046)

Kerken en geloof in Altena

Algemene omschrijving

Uit de voorgaande beschrijving is gebleken dat de geschiedenis van Altena verweven was met geloof en kerken binnen de gemeente. Nog altijd speelt geloof een grote rol, Altena is een van de gemeenten op de Bijbelgordel ligt. Een groot deel van de gemeenschap heeft een sterke betrokkenheid op het geloof. Om een beter beeld te krijgen bij de ontwikkeling van het geloof in Altena, wordt aan de hand van enkele verhaallijnen de collectie aan kerkgebouwen toegelicht. Alle kerken zijn ingedeeld bij een verhaallijn die het ontstaan van de huidige verschijningsvorm van de kerkgebouwen verteld. In veel gevallen sluit deze verhaallijn aan op de bouwperiode waaruit de kerk is voortgekomen. In enkele gevallen is de verhaallijn waartoe een kerk behoort echter gebaseerd op de gebruiks- of ontstaanshistorie van dit gebouw. Zo zijn enkele kerkgebouwen toebedeeld onder de periode 'Afscheiding' ondanks dat deze uit de 20^e eeuw komen. Deze kerken zijn dan ontstaan uit een afscheiding van een andere denominatie en sluiten zodanig wat betreft het verhaal beter aan op deze periode dan op bijvoorbeeld de Wederopbouwperiode.

Figuur 7 Tijldlijn met de kerken van Altena per verhaallijn.

Middeleeuwen (tot 1550)

Er zijn veel verhalen over hoe Altena voor het eerst in aanraking kwam met het Christelijk geloof. Sint-Suidbert, die samen met Willibrord als zendeling naar Nederland kwam, zou al in de 7e eeuw in de omgeving hebben gepreekt. Of Suidbert daadwerkelijk in Altena is geweest valt echter te betwijfelen. Ook zouden in de 9e eeuw enkele 'heidense tempels' tot kerk zijn gewijd, hoewel ook dit wordt betwist. Het eerste daadwerkelijke bewijs voor de aanwezigheid van het christendom in Altena is te vinden in de Oude Kerk van Aalburg. Deze kerk werd gebouwd aan het begin van de 11e eeuw. Dit kerkgebouw was het oudste bekende kerkgebouw in het Land van Heusden en Altena. De bouw van de kerk heeft duidelijk gevolgen gehad voor het dorp zelf. Dankzij de kerk kwamen er vele nieuwe inwoners uit de omgeving naar Aalburg. De sterke groei van Aalburg, met een verdubbeling in inwoners aan het eind van de 11e eeuw, leidde ertoe dat ook in andere dorpen in de omgeving kerkgebouwen tot stand kwamen. De kerk van Aalburg werd in de 14e verbouwd tot gotische kerk. De Hervormde Kerk van Eethen, uit 1150-1200 is daarmee op dit moment het kerkgebouw waarin de meest originele details te vinden zijn.

In de gemeente Altena zijn op dit moment nog liefst 12 middeleeuwse kerken te vinden, verspreid over elf bewoningskernen. Van deze 12 is naast de kerk van Eethen ook de Hervormde Kerk van Veen gebouwd in de 12e eeuw. De andere 10 kerken, inclusief de Oude Kerk van Aalburg, worden gedateerd tussen de 14e en begin 16e eeuw.

- 12. Oude Kerkje, Sleeuwijk
- 15. Oude Kerk Aalburg
- 16. Hervormde kerk Wijk en Aalburg
- 22. Hervormde kerk, Veen
- 27. Hervormde Kerk, Eethen
- 31. Hervormde Kerk, Meeuwen
- 32. Hervormde Kerk, Babyloniënbroek
- 39. Blauwe Kerk, Andel

- 40. Romboutstoren, Andel
- 42. Hervormde Kerk, Giessen
- 47. Sint-Martinuskerk, Woudrichem
- 53. Protestantse kerk Uitwijk

Waarden van middeleeuwse kerkgebouwen

Vrijwel alle middeleeuwse kerken in de gemeente Altena zijn beeldbepalend voor het dorp waarin ze zich bevinden en zijn van stedenbouwkundige waarden vanuit de positie als historische gebouw binnen de ontwikkeling van het dorp. Op de Blauwe Kerk van Andel na zijn daarnaast alle middeleeuwse kerken in Altena aangewezen als Rijksmonument. Deze kerkgebouwen worden zodanig ook als waardevol beschouwd als representatieve gebouwen voor de Middeleeuwse kerkenarchitectuur in het Nederlandse erfgoedveld.

Er zijn in totaal 12 middeleeuwse kerken in Altena. Een goed voorbeeld van een middeleeuwse kerk in de gemeente Altena is de Oude Kerk van Aalburg. Door de verbouwing tot gotische kerk in de 14^e eeuw en de brand in de 17^e eeuw is de oorspronkelijke staat als oudste bekende kerkgebouw van het Land van Heusden en Altena sterk veranderd. Toch heeft het gebouw dankzij de lange geschiedenis van de locatie bijzonder hoge cultuurhistorische waarden.

Figuur 8 Oude kerk van Aalburg.

Reformatie

Altena is een van de weinige protestantse gemeente in het overwegend katholieke Noord-Brabant. De oorsprong van dit verschil met de rest van de provincie dateert terug tot aan de Reformatie. Voor de Reformatie in de 16^e eeuw was het Rooms-Katholieke geloof dominant in Europa. De Reformatie vond plaats in Altena in de tweede helft van de 16^e eeuw, wat relatief laat is in vergelijking met andere plekken in Nederland. De Reformatie vond namelijk gelijktijdig plaats met de Tachtigjarige Oorlog, waarbij katholieke steden protestants werden nadat de Spanjaarden waren verdreven. Aangezien Altena echter lange tijd rond het front heeft gelegen vond er rond deze periode vaak strijd plaats, maar waren er aansluitend hierop ook inundaties en plunderingen. De Reformatie vond hierdoor in Altena later plaats.

De gevolgen van de Reformatie zijn op dit moment nog zeer nadrukkelijk te herkennen in Altena. Dit is met name terug te zien in de kerkencollectie, waarin van de in totaal 53 kerkgebouwen er op dit moment slechts 3 nog in katholiek gebruik zijn, tegenover 42 protestantse kerken (zowel PKN als overige denominaties). De 3 katholieke kerken zijn de Heilige Maria Geboortekerk in Dussen, de Onze Lieve Vrouw Onbevlekt Ontvangen in Hank en de Sint-Johannes Nepomukkerk in Woudrichem. In 2021 is besloten de kerk in Dussen her te bestemmen tot appartementen, maar blijft een deel nog in religieus gebruik.

De Reformatie heeft nog lang na de daadwerkelijke overgang van de kerken op de protestanten gevolgen gehad, zoals in de bouw van protestantse, hervormde kerken. De totstandkoming van dergelijke kerken kan worden gezien als resultaat van de Reformatie. In Altena zijn zodanig ook 2 kerkgebouwen die toebehoren aan de Reformatie, alhoewel deze niet daadwerkelijk in deze tijd zijn gebouwd.

De 2 kerkgebouwen die behoren tot deze periode zijn:

- 37. Hervormde Kerk, Hank
- 45. Hervormde Kerk Rijswijk

Waarden van de kerkgebouwen uit de Reformatie

Er zijn in Altena dus geen kerkgebouwen die dateren uit de periode van de Reformatie. De hervormde kerken van Rijswijk uit begin 19^e eeuw en van Hank uit 1903, zijn de oudste nog bestaande hervormde kerken en zijn daarmee op dit moment de beste voorbeelden van kerken die aan de Reformatie kunnen worden toegeschreven.

In plaats van dat er tijdens de Reformatie kerken werden gebouwd, gingen de bestaande kerkgebouwen namelijk over op de protestanten. Daarentegen zijn vrijwel alle middeleeuwse kerken in Altena door de Reformatie in uiteenlopende mate beïnvloed, zowel in vorm als functie. Een aantal van deze kerken in de omgeving zijn zwaar beschadigd geraakt gedurende de Tachtigjarige Oorlog. Goede voorbeelden van dergelijke herstelde kerken zijn het Oude Kerkje van Sleeuwijk en de Sint-Martinuskerk in Woudrichem. De kerk van Sleeuwijk overstroomde bij een inundatie en werd tijdens het Twaalfjarig Bestand hersteld. De kerk van Woudrichem werd daarentegen vrijwel geheel verwoest, waarbij alleen nog enkele muren overeind stonden. Deze kerk werd rond het begin van de 17^e eeuw heropgebouwd en is sindsdien in protestants gebruik. Naast de 2 kerken die resultaten zijn van de Reformatie, is de periode ook nog te herkennen in de kerkencollectie vanuit de historische gelaagdheid uit de bouwgeschiedenis van enkele middeleeuwse kerken.

Figuur 9 Hervormde Kerk van Rijswijk.

Afscheidingen

Na de Reformatie is de Nederlandse Hervormde Kerk de dominante geloofsstroming in Altena. Aan het begin van de 19^e eeuw worden er in het bestuur van de Hervormde Kerk echter enkele vernieuwingen doorgevoerd. De Dordtse Orde werd afgeschaft en in plaats daarvan werd een hiërarchische kerkstructuur gevormd onder leiding van de koning. Tegen deze vernieuwingen vinden op verschillende plekken in Nederland protesten plaats. De protesten leidden er uiteindelijk tot de Afscheiding van 1834 waarmee naast de Nederlandse Hervormde Kerk ook zelfstandige gereformeerde kerken werden gevormd. Ook in Altena scheiden al snel hervormden zich af van Hervormde Kerk. Dit gebeurde als eerste in Genderen onder leiding van predikant Hendrik Scholte, een van de eerste predikanten van de Afscheiding. Noemenswaardig bij de Afscheiding in Altena is het ontstaan van 'streekgemeenten,' waarbij afgescheidenen uit meerdere dorpen bijeenkwamen en dorpsgrenzen werden verbroken. Klaarblijkelijk was de wens van de afgescheidenen om gereformeerde diensten bij te wonen van hoger belang dan het onderlinge onderscheid tussen de verschillende dorpen.

Na de eerste afgescheidenen in Genderen ontstaan er in de jaren die volgen in meerdere dorpen in Altena afgescheiden gemeenten. De afgescheidenen krijgen in deze periode veel weerstand vanuit de overheid. Afgescheiden predikanten werden vervolgd en op verschillende plekken wordt het leger gestationeerd. Zo waren er bijvoorbeeld rond 1835 militairen gelegerd in Veen. Vanwege de weerstand vertrekken veel Afgescheidenen, waaronder Hendrik Scholte, naar de Verenigde Staten.

Kerken die behoren tot deze periode zijn:

5. Vrije Gereformeerde Gemeente In Nederland, Werkendam
8. Hersteld Hervormde Kerk, Werkendam
13. Gereformeerde Kerk, Nieuwendijk
19. Vrije Oud Gereformeerde Gemeente Aalburg, Wijk en Aalburg
29. Gereformeerde Kerk, Meeuwen
44. De Schaapskooi, Rijswijk
49. Gereformeerde Kerk, Almkerk
52. Gereformeerde Kerk, Waardhuizen

Waarden van kerkgebouwen uit de afscheiding

Na de stichting van afgescheiden gemeenten moest er worden gezocht naar geschikte kerkgebouwen voor deze nieuwe gemeenten. In veel gevallen werd daarom in eerste instantie gebruik gemaakt van bestaande woonhuizen of schuren. Later verhuisden de gemeenten naar grotere kerkgebouwen of lieten zij een kerk bouwen op dezelfde locatie. Ook zijn een aantal kerken tijdens de Tweede Wereldoorlog verloren gegaan. Veel van de kerkgebouwen die werden gebruikt in de periode van de Afscheiding zijn daarmee ondertussen verdwenen. De Gereformeerde Gemeenten van Altena maken op dit moment veelal gebruik van kerkgebouwen uit de Wederopbouwperiode.

In Altena zijn acht kerkgebouwen die voornamelijk aan de periode van de Afscheiding toe te schrijven zijn. De meeste van deze kerken zijn gebouwd als vervangende kerkgebouwen voor de initiële kerkgebouwen die werden gebruikt nadat de Afscheiding heeft plaatsgevonden. Vanuit de gebruiksgeschiedenis zijn deze gebouwen echter wel representatief voor de periode. Een kerkgebouw dat zo representatief is voor de Afscheiding is de Gereformeerde Kerk van Almkerk. Dit is een traditionele bakstenen zaalkerk. Hoewel het gebouw in de 20^e eeuw meerdere malen is verbouwd en uitgebreid gaat de bouwgeschiedenis van de kerk terug tot in 1873. Dit maakt het kerkgebouw de oudste nog bestaande gereformeerde kerk in Altena.

Na de periode van de Afscheiding van 1834 zijn er nog een aantal afscheidingen geweest, waarbij nieuwe kerkelijke gemeentes werden gevormd, zoals de Hersteld Hervormde Kerk van Werkendam. Ook deze kerken zijn opgenomen onder de periode van de Afscheiding. Hoewel deze kerken afkomstig zijn uit andere tijdsperiodes behoren ze namelijk qua ontstaansgeschiedenis bij de periode van de Afscheiding.

Figuur 10 Gereformeerde Kerk van Almkerk.

Katholieke emancipatie

Na de Reformatie was het katholieke geloof niet langer dominant in Nederland en waren katholieken lange tijd gemarginaliseerd. Halverwege de 19^e eeuw vond in Nederland de katholieke emancipatie plaats. Binnen de katholieke emancipatie werd in 1853 de bisschoppelijke hiërarchie hersteld. Dit gebeurde na een wijziging in de grondwet uit 1848 die de katholieken weer gelijkstelde aan de protestanten. Dankzij de katholieke emancipatie werd het voor katholieken weer toegestaan om vrijuit eigen kerkgebouwen te laten bouwen, wat op veel plekken in Nederland tot de bouw van ruime neogotische kerkgebouwen heeft geleid.

Aangezien Altena zoals eerder benoemd een grotendeels protestantse gemeente is, heeft de katholieke emancipatie geen enorm ingrijpende gevolgen achtergelaten in de omgeving. Toch zijn de sporen van de katholieke emancipatie te herkennen in. In totaal zijn er 3 katholieke kerkgebouwen in de gemeente Altena te vinden.

Kerken die toebehoren aan de katholieke emancipatie:

- 36. Onze Lieve Vrouw Onbevlekt Ontvangen, Hank
- 46. Sint-Johannes Nepomukkerk, Woudrichem

Figuur 11 Onze Lieve Vrouw Onbevlekt Ontvangen te Hank.

Waarden van de kerkgebouwen uit de katholieke emancipatie

De beperkte aanwezigheid van de katholieken in Altena is duidelijk te herkennen aan het kleine aantal katholieke kerken in de gemeente. Wel is de periode van de katholieke emancipatie herkenbaar uit deze kerkgebouwen. Van de 3 katholieke kerken behoren er 2 tot deze verhaallijn (de katholieke kerk van Dussen behoort tot de wederopbouwperiode).

In Hank staat de katholieke Onze Lieve Vrouw Onbevlekt Ontvangen, een laat-neogotische kruiskerk die representatief is voor de periode. Daarnaast stond er in Dussen eveneens een neogotische kerk, de Heilige Maria Geboortekerk. Dit kerkgebouw is echter in de Tweede Wereldoorlog verloren gegaan.

Er is nog een andere bijzondere Rooms-Katholieke kerk in de gemeente Altena aanwezig. Dit is de Sint-Johannes Nepomukkerk in Woudrichem, die werd gebouwd in 1837. Deze kerk werd nog voor de daadwerkelijke katholieke emancipatie van enkele jaren later gebouwd en dat gebeurde dan ook nadat toestemming was verleend door koning Willem I. Deze kerk is daarmee een opvallend vroeg voorbeeld van een katholieke kerk na de Reformatie. De kenmerkende neogotische stijl is hier ook niet toegepast, maar er is in plaats daarvan gekozen voor een neoclassicistische kerk.

Wederopbouw

Door heel Nederland werd tussen 1945 en circa 1965 gebouwen in steden en dorpen hersteld of volledig nieuw gebouwd. Dit geldt ook voor Altena, waar dorpen veel schade hebben opgelopen aan het eind van de oorlog gedurende de bevrijding van Nederland. Waar Altena ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog rond het front heeft gelegen, kreeg het tijdens de Tweede Wereldoorlog namelijk opnieuw te maken met veel oorlogsgeweld. Veel kerkgebouwen werden rond deze periode verwoest. Dit betekent aansluitend hierop dat na afloop van de Tweede Wereldoorlog ook veel kerkgebouwen zijn gebouwd gedurende de wederopbouw.

Dat er veel kerken zijn gebouwd in deze periode is nadrukkelijk herkenbaar wanneer wordt gekeken naar de bouwperiode van de kerkgebouwen in de gemeente Altena. Maar liefst 10 kerkgebouwen zijn afkomstig uit de jaren '50 en '60 van de 20^e eeuw. Ook zijn er enkele noodkerken gebouwd, waarvan op dit moment de Biesboschkapel nog bestaat.

Kerken die toebehoren aan de periode van de Wederopbouw:

1. Maranathakerk, Werkendam
2. Dorpskerk, Werkendam
4. Kerk Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland, Werkendam
6. Biesboschkapel, Werkendam
10. Hervormde Kerk, Sleenwijk
14. De Ark, Nieuwendijk
25. Gereformeerde Kerk, Genderen
26. Hervormde Kerk, Genderen
28. Hervormde Kerk, Drongelen
30. Gereformeerde Gemeente, Meeuwen
34. Heilige Maria Geboortekerk, Dussen
35. Hervormde Kerk, Dussen
43. De Wijnstok en de Rank, Rijswijk
50. Hervormde Kerk, Almkerk

Figuur 12 de Heilige Maria Geboortekerk in Dussen.

Waarden van de kerkgebouwen uit de wederopbouwperiode

De eerste kerken uit de Wederopbouwperiode worden gekenmerkt door veelal traditionalistische vormgeving die begin jaren '50 veel voorkwam. Dit zijn vaak gebouwen met sobere vormgeving en eenvoudige hoofdvormen.

Een goed voorbeeld van een wederopbouwkerk in de gemeente Altena is de eerder benoemde Heilige Maria Geboortekerk in Dussen. Toen de neogotische voorganger werd verwoest is in de plaats hiervan een traditionalistisch kerkgebouw, gebouwd in 1954. De kerk is opgebouwd uit baksteen en heeft een sober interieur dat bestaat uit zuilen van gewapend beton. Uit het eenvoudige materiaalgebruik is zodanig ook de goedkope en eenvoudige architectuur van de wederopbouw te herkennen.

De Gereformeerde Kerk van Genderen werd in 1950 herbouwd, nadat de voorganger ervan tijdens de Tweede Wereldoorlog werd verwoest. Dit gebouw valt eveneens onder het traditionalisme en is een goed voorbeeld van de Delftse School. Binnen deze architectuurstroming wordt vooral teruggerepen op een vorm die aansluit op de functie. Dit was tijdens de Wederopbouwperiode een veelvoorkomende stijl.

Post '65

Na de Wederopbouwperiode tot aan het begin van de jaren '90 heeft het geloof in Altena vanzelfsprekend niet stilgestaan en sindsdien hebben er nog vele ontwikkelingen plaatsgevonden. Na de traditionalistische vormgeving van de wederopbouw ontwikkeld in de jaren '60 de gangbare architectuur en beginnen ook enkele meer modernistische kerkgebouwen te ontstaan. Deze kerkgebouwen vallen onder de Post-'65-periode. Tussen 1965 en begin jaren '90 zijn in Altena nog eens 7 kerkgebouwen opgetrokken. Sommige van deze kerkgebouwen behoren tot de stijl van de Post-'65 architectuur, maar zijn er ook andere architectuurstijlen te herkennen in deze periode. De stroming is zodanig niet doorslaggevend voor de toeschrijving aan deze periode, maar juist het bouwjaar.

Behalve nieuwe kerkgebouwen hebben er echter meer ontwikkelingen plaatsgevonden binnen het geloof in Altena. Zo zijn er ook nieuwe geloofsrichtingen in de gemeente gevestigd in de tweede helft van de 20^e eeuw. In Altena bestaan er zo op dit moment denominaties als de Hervormde Evangelisatie Rehoboth gemeente, de Nederlands Gereformeerde Kerken, de Hervormde Evangelisatie Ichthus gemeente, de Christengemeente, de Vrije Gereformeerde Gemeente in Nederland en later ook nog de Vrije Evangelische Gemeente. Al deze nieuw ontstane gemeenten maakten vanaf de stichting vooral gebruik van bestaande gebouwen. Dit zijn dan wel kerkgebouwen die van andere denominaties zijn gekocht, of andere type gebouwen die vervolgens tot kerk zijn herbestemd, zoals een voormalig kantoorpand.

Kerkgebouwen die toebehoren aan de Post-'65 periode zijn:

- 9. Bethelkerk, Werkendam
- 11. Ontmoetingskerk, Sleeuwijk
- 18. Gereformeerde Gemeente in Nederland, Wijk en Aalburg
- 33. De Hoeksteen, Dussen
- 38. De Koningshof, Andel
- 41. De Voorhof, Andel
- 48. De Voorhof, Almkerk

Figuur 13 Ontmoetingskerk te Sleeuwijk.

Waarden van de post '65 kerkgebouwen

De kerkgebouwen die zijn gebouwd in de Post '65-periode zijn voornamelijk modernistische gebouwen. Een voorbeeld van een Post '65 kerkgebouw is de Ontmoetingskerk in Sleeuwijk. Dit kerkgebouw is vanuit de eenvoudige en strakke bakstenen architectuur kenmerkend voor de Post-'65-kerken in Altena. Ook in dit gebouw zijn enkele

vernieuwende elementen te herkennen, zoals het bijzondere moderne glas-in-lood raam bij het altaar van de kerk.

De Hoeksteen in Dussen valt ook onder deze verhaallijn. Deze kerk is gebouwd naar ontwerp van architect Ingwersen en is door de toentertijd vernieuwende architectuur die voortbouwt op de architectuur uit de Wederopbouwperiode. Dergelijke vormgeving was kenmerkend voor het einde van de jaren '60.

Post '90

In deze cultuurhistorische rapportage is vanzelfsprekend veelvuldig ingegaan op het verleden van het geloof en van de kerken in Altena. De geschiedenis is bepalend geweest voor de huidige situatie waarin de kerkencollectie zich op dit moment bevindt. In de afgelopen jaren hebben er echter ook enkele belangrijke ontwikkelingen plaatsgevonden. De voornaamste hiervan was de vorming van de landelijke PKN. Ook 26 protestantse kerken in Altena zijn sindsdien aangesloten bij de PKN. De vorming van de PKN leidde in Altena echter ook tot verdeeldheid onder de protestanten, en er zijn dan ook een aantal Hersteld Hervormde en Gereformeerde gemeenten zelfstandig gebleven. Samen met de andere zelfstandige gemeenten zijn er op dit moment 16 protestantse gemeenten die niet onderdeel uitmaken van de PKN in Altena.

Kerken die toebehoren aan de Post-'90 periode zijn"

- 3. Rehobothkerk, Werkendam
- 7. Biesboschkerk, Werkendam
- 17. De Burg, Wijk en Aalburg
- 20. Gereformeerde Gemeente, Wijk en Aalburg
- 21. Hersteld Hervormde Kerk, Wijk en Aalburg
- 23. Gereformeerde Gemeente, Veen
- 24. Hersteld Hervormde Kerk, Veen
- 51. Gereformeerde Kerk (Vrijgemaakt), Waardhuizen

Waarden van de post '90 kerkgebouwen

Na de Post-'65 periode zijn er in Altena vanaf 1995 tot en met het heden nog acht kerken gebouwd. Dit zijn moderne kerkgebouwen die veelal zijn gebouwd voor gemeenten waarvan de eerdere kerkgebouwen te klein waren geworden voor het groeiende ledenaantal, of waarvan de kerk verouderd was en nieuwbouw gewenst werd of noodzakelijk was vanwege de verslechterende staat van het gebouw. Een paar kerken zijn ook gebouwd voor nieuwgevormde gemeentes die in 2004 niet mee zijn gegaan in de PKN en vervolgens een eigen kerk lieten bouwen.

Een goed voorbeeld van een Post-'90 kerk is het kerkgebouw van de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt in Waardhuizen. Deze kerk werd in 2020 gebouwd ter vervanging van een eerdere kerk uit 1950. De bouwkundige staat van dit eerdere kerkgebouw was zodanig verslechterd dat werd besloten tot nieuwbouw. Voor de bouw van de nieuwe kerk is vervolgens veelvuldig gebruik gemaakt van de vrijwillige hulp van de leden van de kerk.

Figuur 14 De Gereformeerde Kerk (Vrijgemaakt) in Waardhuizen.

Literatuur

Gast, C. de, en Hans Werther. *Op Kerkenpad in Het Land van Heusden En Altena*. Raamsdonksveer: Vèrse Hoeve, 2008.

Gemeente Altena, "Gemeente Altena in cijfers,"
<https://www.gemeentealtena.nl/gemeente-altena-in-cijfers>.

Reliwiki, "Gemeente Altena,"
https://reliwiki.nl/index.php/Categorie:Gemeente_Altena.

Wikipedia, "Altena,"
[https://nl.wikipedia.org/wiki/Altena_\(Nederlandse_gemeente\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Altena_(Nederlandse_gemeente)).

Wikipedia, "Land van Altena,"
https://nl.wikipedia.org/wiki/Land_van_Altena.

Wikipedia, "Land van Heusden en Altena,"
https://nl.wikipedia.org/wiki/Land_van_Heusden_en_Altena.

Bijlage 4: Kerkenpaspoorten